

ADEM HANDŽIĆ

BOSANSKI NAMJESNIK HEKIM-UGLU ALI-PAŠA

Za četiristogodišnje turske vladavine u Bosni izmjenilo se na položaju bosanskih namjesnika preko 260 ličnosti. Mnogi od njih istakli su se na raznim područjima djelatnosti, vojničke, političke i kulturne. U prvim vremenima turskog gospodstva bilo je nekoliko ličnosti koje su se svojim osvajачkim akcijama i podizanjem kulturnih spomenika istakle na učvršćenju turske vlasti u našoj zemlji. U periodu opadanja turske moći u Evropi proslavilo se nekoliko ljudi svojim nastojanjima na odbrani zemlje. Najznačajnija od tih ličnosti u XVIII vijeku bio je bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša.

Ali-paša je tri puta bio namjesnik u Bosni i to: 1736—1740, 1745 i 1747 godine. Za vrijeme prvog vezirovanja, koje je po važnosti događaja toga vremena bilo najznačajnije a i najduže, došlo je do izvjesne prekretnice u toku nesretnih ratova koje je Turska vodila na Zapadu od 1682 i kojima je izgubila svoje ogromne posjede u Evropi. Rat što ga je vodila Austrija u savezu s Rusijom protiv Turske od 1736—1739, završio se porazom Austrije, mirom u Beogradu 1739 godine. Tim mirom Austrija je morala povratiti Turskoj cijeli teritorij koji je osamnaest godina ranije dobila mirom u Požarevcu (1718). Zato ovaj uspjeh Turske predstavlja značajan događaj u njenoj istoriji na ovom sektoru. Time je za nekoliko decenija zaustavljeno daljnje gubljenje njenih posjeda u Evropi, a za nepun jedan i po vijek odgođena okupacija Bosne i Hercegovine od strane Austro-ugarske monarhije.

Doba Ali-pašina vezirovanja u Bosni ispunjeno je ne samo ratom, koji se znatnim dijelom vodio na bosanskom tlu, nego i teškim unutrašnjim prilikama. Ali-paša je imao velik uticaj na cjelokupan razvoj događaja u ovom ratu i konačno na zaključenje mirovnog ugovora u Beogradu. Neočekivan poraz austriske vojske pod Banjom Lukom 1737 predstavlja najveći Ali-pašin uspjeh, koji je odjeknuo daleko van granica Bosne. Ovaj događaj je utoliko značajniji što su Bošnjaci ovaj put vlastitim snagama, bez ma kakve pomoći sa strane i u vanredno teškim prilikama, pod vodstvom energičnog Ali-paše uspjeli pružiti austriskom napadaču takav organizovan i jedinstven otpor kakav nije zabilježen u cijeloj istoriji turskog perioda u Bosni. Osim toga, ove pobjede povratile su samopouzdanje Bošnjaka i podigle ponovo njihov ratoborni duh i moral, koji je bio posve uzdrman čestim porazima i provalama sa Zapada.

Ovaj period bosanske istorije dosada nije bio predmet posebnog izučavanja. Pored svega značaja i važnosti događaja koji su se tada zbili u Bosni kao i uloge koju je Ali-paša u njima odigrao, oni do danas nisu bili dovoljno proučeni. Glavni razlog tome leži u pomanjkanju izvora za to doba. Pored općih prikaza tih događaja u okviru istorije Osmanskog carstva kod Hammera¹⁾, Zinkeisen²⁾, Jorge³⁾, i u djelima turske historiografije koja obuhvata ovaj period kao kod Subhije⁴⁾, Vâsifa⁵⁾, Čelebi-zâde⁶⁾ i drugih, koji nikad ne izlaze iz okvira općih prikaza, ovim događajima nije posvećena dovoljna pažnja ni u prikazima bosanske prošlosti u djelima Bašagića⁷⁾ i Preloga⁸⁾. Najznačajniji turski izvor za upoznavanje vojno-političkih zbivanja toga vremena u Bosni predstavljaju »Anali provincije Bosne u doba Hekim-oglu Ali-paše«⁹⁾ od savremenika, kadije Omer-efendije iz Bosanskog Novog. Samo i on daje jednostrane podatke o tim događajima a pogotovo o ličnosti Ali-paše. Prema Novljaninu ove događaje prikazali su Muvekit¹⁰⁾, Kadić¹¹⁾ i Bašagić.¹²⁾ Tok operacija u austro-turskom ratu od 1736—1739 sa austriskog stanovišta i isključivo s vojne tačke gledišta, a na osnovu k. k. Kriegs-Archiva prikazao je M. v. Angeli.¹³⁾ Kod nas je u novije doba prikazao bitku pod Banja-Lukom povodom njene 200-godišnjice H. Kreševljaković¹⁴⁾, uglavnom na osnovu Novljanina.

¹⁾ J. v. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, Pest, 1836, IV, 337—340.

²⁾ J. W. Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Gotha, 1857, V, 723—724.

³⁾ N. Jorga, Geschichte des Osmanischen Reiches, Gotha, 1910, IV, 430.

⁴⁾ سامی و شکرى و صبغى: تاريخ، استانبول ۱۱۹۸، ۱۲۶۰-۱۰۲

⁵⁾ واصف: تاريخ، استانبول ۱۲۱۹، جلد ۱، ۵۰-۵۰

⁶⁾ حاجى زاده افندى: تاريخ، استانبول ۱۱۰۳

⁷⁾ S. Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1900, 94—102.

⁸⁾ M. Prelog, Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade, Sarajevo, I, 122—126 i II, 3—6.

⁹⁾ عمر افندى: تاريخ بوسنه در زمان حكيم زاده على پاشا. O autoru Omer-efendiji zna se samo to da je bio rodom iz Bosanskog Novog i da je u Novom i Sanskom Mostu služio kao kadija. Za ovo djelo dobio je rang jednog od šest kadija u Bosni (رتبه والى سته). Djelo je dva puta štampano u Carigradu, 1154/1741 i 1293/1876. Za originalni se rukopis danas ne zna. Zagubljen je, izgleda, u štampariji Ibrahima Muteferrike prilikom prvog izdanja. Ono je jedno od prvih 17 štampanih djela u Turskoj. Postoji više raznih prepisa ovoga djela, ali potječu prema štampanim izdanjima. Opisuje bojeve u Bosni koje je vodio Ali-paša od 1736—1739. Na njega se pozivaju svi kasniji historiografi kada govore o ovom četverogodišnjem periodu u Bosni

Prevedeno je na engleski i njemački jezik i to: Charles Fraser, History of the War in Bosnia during the years 1737—1738 and 1739 i Joh. Rep. Dubskey, Die Kriege in Bosnien in den Feldzügen 1737, 1738 und 1739 (Up. F. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Leipzig, 1927, S. 277). Uskoro će biti priređen za štampu i na našem jeziku moj prevod ovog djela.

Citiram dalje »Novljanin« i to prema drugom turskom izdanju.

¹⁰⁾ صالح صدقى حاجى حسين زاده [موقت]: تاريخ ديار بوسنه (rukopisi u Orijentalnom institutu i Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu).

¹¹⁾ محمد انورى افندى قاضى زاده: تاريخ بوسنه (rukopis u GH biblioteci).

¹²⁾ S. Bašagić, isto.

¹³⁾ M. v. Angeli, Der Krieg mit der Pforte, 1736 bis 1739 (Mitteilungen des k. k. Kriegs-Archivs, Wien, J. 1881).

¹⁴⁾ H. Kreševljaković, Bitka pod Banjom Lukom 4-VIII-1737 (Kalendar Narodne Uzdanice, g. 1737).

O životu Ali-paše daju kratke biografske podatke Mehmed Sureja¹⁵⁾, Šemsudin Sâmî¹⁶⁾, Dilâver-zâde Omer¹⁷⁾ i Rešad Ekrem Koču.¹⁸⁾ Osim toga postoji u rukopisu i posebna biografija Ali-paše¹⁹⁾ od njegovog sina Zijaudina koja nama, nažalost, nije bila pristupačna.

O Ali-pašinu djelovanju u Bosni imamo i nekoliko originalnih podataka koji su potekli od Ali-paše i njegovih savremenika. Najvažnije podatke o njegovu djelovanju pretstavlja nekoliko njegovih bujuruldija, koje su se sačuvala u fragmentu ljubinskog sidžila iz 1148/1735—6 i 1149/1736—7 godine, a odnose se na Ljubinje i susjedne kadiluke u Hercegovini²⁰⁾ Ipak najvažnije Ali-pašine bujuruldije nisu nam se, nažalost, ni u ovom fragmentu sačuvala.

Nekoliko novih podataka pruža nam i korespondencija između Ali-paše i mletačkog generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju, koja se nalazi u Državnom arhivu u Zadru. Ova nam prepiska osvjetljava donekle samo pogranična sporna pitanja između Bosne i Dalmacije kako ćemo to kasnije vidjeti.²¹⁾

¹⁵⁾ محمد ثريا، سجل عثمانی، استانبول ۱۳۱۱، جلد ۲، ۵۴۰-۵۳۹

¹⁶⁾ شمس الدين سامی: قاموس الاعلام، استانبول ۱۳۱۱، جلد ۴، ۳۱۸۷-۸

¹⁷⁾ دلاور زاده عمر: حقیقة الوزراء، استانبول ۱۲۸۱، جلد ۱، ۵۱-۴۲

¹⁸⁾ Islam Ansiklopedisi, Istanbul, 1940, I, 333—335.

¹⁹⁾ مطالع عالیه فی عرصة الغالیة pretstavlja iscrpnu biografiju Hekim-oglu Ali-paše. Ismail Zijaudin-beg je ovo djelo posvetio prijatelju svoga oca, tadanjem velikom veziru Ragib Muhamed-paši, koji je također uzeo aktivnog učešća u onovremenoj turskoj književnosti. Napisao ga je 1174/1760 godine. Djelo je opširno, sadrži 219 poglavlja i obuhvata cijeli život i djelovanje Ali-pašino. Trinaest poglavlja odnosi se na Ali-pašino vezirovanje u Bosni. Tu bi se vjerojatno našao i koji novi podatak koji bi nam mogao bolje osvjetliti njegovo djelovanje u godinama 1745 i 1747. Hammer smatra da je Zijaudin pristran i da je lik Ali-pašin objektivnije prikazao Vasif.

Poznato je nekoliko primjerka ovog rukopisa. U Univerzitetškoj biblioteci u Carigradu nalaze se tri različita primjerka (No, T. 1207, 209 lista; T. 2349, 135 l. in folio i T. 2486, 301 l.) četvrti u Nacionalnoj biblioteci u Beču (No, 1114, 187 l.), a peti u zbirci Ibnul-Emin Mahmud Kemal Bey-a u Carigradu (Up. Babinger, isto, 300 i Flügel, Kat. II, 298).

Kraći prikaz ovog djela pod gornjim naslovom dao je spomenuti Ibnul-Emin u Turskom istoriskom časopisu 1926 g. (ترك تاريخ انجمنی مجموعہ سی، استانبول ۱۹۲۶، نومرو ۱۶). Međutim, Sabri Tosun je, za svoj diplomski rad na Filozofskom fakultetu u Carigradu, u radnji »Hekim oglu Ali-pašanin hayati (Matâli'u'l-Âliya fi zurrati'l-gâliya'ya göre)«, prikazao životopis Ali-paše i to u svjetlu Zijaudinovog djela, kako se to iz naslova vidi. Rad je primljen, ali nije štampan (Istanbul, 1951, s. 52). Rukopis se nalazi također u Univerzitetškoj biblioteci u Carigradu (No, Tez. 2005).

²⁰⁾ Orijentalni institut, sidžil br. 11 i 12.

²¹⁾ U spomenutom arhivu našao sam 32 originalna Ali-pašina pisma upućena mletačkom generalnom providuru za Dalmaciju i Albaniju u Zadru (Drž. arhiv u Zadru; Dragomanski arhiv, Filza LXXII i XXXIV). Iako je ova korespondencija prilično brojna ona nam donekle osvjetljava samo granične sporove između Bosne i Dalmacije. 12 pisama je datirano od kojih 10 potječu iz vremena prvog Ali-pašino vezirovanja u Bosni, dok su 2 iz vremena njegova trećeg vezirovanja (up. bilj. 164). Ostala su nedatirana i često imaju karakter privatnih intervencija upućenih lično providuru. 7 pisama od cjelokupnog broja odnosi se na sporove trgovačke prirode, 9 na krađu stoke (bilj. 64), 7 na djelovanje hajduka (bilj. 65), 7 na neplaćene dugove, dok 2 pisma predstavljaju odgovore Ali-paše na čestitke primljene od providura. Prvo od posljednja dva je zahvala Ali-paše (bez datuma) na čestitanju prilikom njegova dolaska u Bosnu (vjerojatno prvi puta), a drugo je zahvala na čestitku povodom Ali-pašine pobjede pod Banjom Lukom (bilj. 116).

Još su oskudniji izvori za proučavanje unutrašnjih prilika u Bosni toga doba. Česti ratovi i požari uništili su istoriske izvore, tako da se iz prve polovine XVIII vijeka nisu sačuvali ni kadiski sidžili, osim spomenutog fragmenta, niti veći broj drugih dokumenata koji bi nam omogućili da bolje sagledamo unutrašnje stanje u Bosni i Hercegovini. Sačuvalo se nekoliko pretstavki (mahzara) koje su vlasti i predstavnici naroda koncem 1737 i početkom 1738 uputili u Carigrad u kojima se traži pomoć. M. E. Kadić zabilježio je u svojoj kronici tri takve pretstavke²²⁾, a Bašagić, međutim, spominje i pretstavku livanjskog muftije Karabegovića.²³⁾ Ove pretstavke nam pružaju više podataka o tadanjem stanju u Bosni, pa nam stoga služe kao vjerodostojni izvori za upoznavanje tadanjih prilika. Važan izvor za poznavanje ovog doba predstavlja i domaći savremeni kroničar Lašvanin.²⁴⁾

Ovdje je učinjen pokušaj da se na osnovu gornjih i svih ostalih pristupačnih izvora i literature prikaže život i rad Hekim-oglu Ali-paše, s posebnim obzirom na njegovu ulogu i djelovanje u Bosni kao i događaje i prilike u njoj toga doba.

I

ZIVOT I RAD HEKIM-UGLU ALI-PAŠE PRIJE DOLASKA U BOSNU

Ali-paša je rođen 4 VI 1689 (15 šabana 1100) u Carigradu. Njegov otac Nuh-efendija bio je poznati liječnik koji je za vrijeme Sulejmana II (1687—1691) i Ahmeda II (1691—1695) bio glavni operator, a za Mustafe II (1695—1703) glavni liječnik Rumelije i lični liječnik sultanov.²⁵⁾ Hammer pretpostavlja da je Nuh-efendija porijeklom Mlečanin.²⁶⁾ Po ocu liječniku Ali-paša je prozvan »Hekim-oglu« (liječnikov sin).

O njegovoj mladosti ne zna se mnogo. Poznato je da je kao mladić za vrijeme Ahmeda III (1703—1730) primljen u dvor u svojstvu silahšora, a zatim je postavljen za dvorskog kapidžibašu.²⁷⁾ Kako se svojom oštroumnosću isticao između svojih drugova, to je svratio na sebe i sultanovu pozornost, pa je u njemu zbog toga salahdar Ali-aga (kasnije veliki vezir Šehid Ali-paša) gledao buduću opasnost za sebe.²⁸⁾ Zbog toga je Ali-beg 1713 bio uklonjen iz dvora i postavljen za vojvodu u Zili (ذلي) u vilajetu Sivas.

U Zili je ostao sve do smrti velikog vezira Šehid Ali-paše. Novi veliki vezir Damad Ibrahim-paša, 1719 imenovao ga je vojvodom Turkmena s naslo-

²²⁾ Sve tri pretstavke poslate su iz Sarajeva. Prvu su uputili građani Sarajeva, 22-XII-1737 (29 šabana 1150), drugu prvaci zemlje (bez datuma), a treću sarajevski kadija Mustafa-efendija Muhlisija, marta 1738 (zilhidžeta 1150). Vidi kroniku, knj. VI.

²³⁾ Bašagić, isto, 95.

²⁴⁾ Nikola Lašvanin, Ljetopis (GZM, Sarajevo, 1889, 127—134 i 1890, 304—305).

²⁵⁾ Ibnul-Emin, isto, 197.

²⁶⁾ Hammer (isto, IV, 281), na temelju izvještaja Baila Emma (od 25 maja 1732, venec. akti, kućni arhiv), izražava mogućnost da je Nuh-efendija porijeklom Mlečanin koji je primio islam. Međutim R. E. Koču, vjerojatno na temelju ovog Hammerovog izvještaja, donosi ovo kao dokazanu činjenicu, dok ostali turski izvori o tome ništa ne govore.

²⁷⁾ Dilaver-zade Omer (isto, 43) i Sami (isto, 3187) navode da je Ali-beg (kako se tada zvao) najprije imao službu kapidžibaše, a zatim postavljen silahšorom.

²⁸⁾ Prema drugoj verziji, veliki vezir Šehid Ali-paša bojao se za svoj prestiž, jer se zbog sultanove naklonosti prema Ali-begu govorilo u dvoru da će postati i carski zet. Zato je nastojao uvjeriti sultana kako je potrebno da Ali-beg, radi sticanja iskustva, treba neko vrijeme da provede u provinciji.

vom beglerbega. Tim je ujedno dobio i titulu paše. Godine 1722 Ali-paša je postao valija u Adani s rangom rumeliskog beglerbega zadržavši i dalje položaj vojvode Turkmena.²⁹⁾ Ovdje se prvi puta Ali-paša istakao kao sposoban komandant u ratnim operacijama protiv pobunjenih nomadskih plemena iz okolice Adane i Kilisa koje je on odlučno razbio.

Dvije godine kasnije (1724) premješten je za valiju u Haleb. Iste godine došlo je do rata između Turske i Perzije.³⁰⁾ Ali-paši je sada bilo naređeno da se pridruži seraskeru Abdulah-paši Cupriliću i tako učestvuje kod osvajanja Hamadana i Erivana, ratuje u Azerbajdžanu, a naročito se istakao kod opsjedanja i zauzimanja Tebriza. Povodom tih uspjeha Ali-paša je u oktobru 1725 dobio rang vezira, a zatim premješten za beglerbega u Anadol.

Serasker Abdulah-paša zbog bolesti zamolio je da bude smijenjen, pa je Ali-paša bio imenovan u julu 1726 na položajseraskera istočnog ratišta i ujedno postao muhafiz Tebriza.³¹⁾ Ali-paša je s velikim uspjehom vodio operacije u tome ratu. Kod Senavenda porazio je perzisku vojsku od 50.000 ljudi. Raspršio je zatim buntovna kurdska plemena, a protiv brojnog nomadskog plemena Šahseven poslao je svoga čehaju sa 15.000 konjanika, koji je Perzijance teško porazio. Ovaj rat s Perzijom završio se povoljno za Tursku mirom u Hamadanu 3 oktobra 1727 kojim je ona dobila sve zapadnoperziske pokrajine.³²⁾

Početakom 1728 izbile su jake pobune Perzijanaca protiv turskog gospodstva, koje je Ali-paša kao muhafiz Tebriza energično ugušio.

U Tebrizu se oko Ali-paše bijaše okupila velika svita i formirala prava vojska od prijatelja i rođaka (od 700—1000). U to vrijeme stigla je u Carigrad tužba protiv nekih funkcionera iz njegove pratnje da su raji činili nepravde prilikom pobiranja mukata. Za ovo je saznao i sultan pa je zbog toga Ali-paša kao serasker i muhafiz Tebriza bio smijenjen u maju 1728 i premješten za beglerbega provincije Zor (زور) na Eufratu, a njegov čehaja, sekretar u divanu i još neki od pratnje bili su pozvani na odgovornost u Carigrad.

U septembru iste godine Ali-paša je zamijenio svoje mjesto za neko vrijeme s Abdurahman-pašom i tako iz Zora došao za namjesnika u Sivas. Godine 1729 spominje se kao namjesnik u Dijaribekru.

Jačanje oslobodilačkih struja u Perziji dovelo je do novih pokreta protiv turske vlasti i konačno do rata. Ujedno je unutrašnji obračun između šaha Tahmaspa i pretendenta Ešrefa bio završen porazom Ešrefa 1730. Turci su u novim bojevima s Perzijancima doživjeli poraz i izgubili Tebriz i Kermansahan. Turska vojska bila je time dovedena u težak položaj. U to vrijeme došlo je u Turskoj do promjene na prijestolju. Novi sultan Mahmud I (1730—1754), da bi spasio situaciju, povratio je Hekim-oglu Ali-pašu na položaj seraskera istočnog ratišta.

²⁹⁾ Iz ove godine potječe i Ali-pašin pečat (Up. bilj. 171).

³⁰⁾ U to vrijeme afganske Sunije u Perziji, kao protivnici šaha Tahmaspa, doveli su na prijesto pretendenta Ešrefa. On se odmah proglasio drugim halifom i zatražio od sultana povratak svih perziskih pokrajina. Rat koji su Turci tada povelili i za koji su spremili veliku silu bio je nepopularan, jer je vođen s obje strane od Šunija (Vidi, Carl R. v. Sax, Geschichte des Machtverfalls der Türkei, Wien, 1913, 89—90).

³¹⁾ Čelebi-zade, isto, 102.

³²⁾ Isto, 129.

Ali-paša je opravdao povjerenje novog sultana i zaista popravio položaj Turske u Perziji. Nakon osvojenja Kermanšahana krenuo je s vojskom prema Hamadanu, gdje se bila koncentrisala perziska vojska u jačini od 40.000. Do borbe je došlo kod Kuzicana, 6 sati pred Hamadanom, 15. septembra 1731. Ovdje su Perzijanci pretrpjeli strašan poraz. Od 20.000 konjanika jedva se 2.000 spaslo bijegom, a dvije trećine pješadije ostalo je na bojištu. Turci su tom prilikom došli do velikog plijena. Kao nagradu sultan je poslao Ali-paši čelenku okićenu dijamantima, ogrtač i mač.³³⁾

Nakon ove pobjede i zauzeća Hamadana Ali-paša i R u s t e m - p a š a, namjesnik Karamanije i serasker Erivana krenuli su na utvrđeni grad Urmiju, koji su zauzeli nakon jednomjesečnog opsjedanja. Ali-paša je sada krenuo da osvoji svoje ranije sjedište Tebriz. Okolno stanovništvo i neke poglavice plemena došli su moliti da budu pošteđeni i izjavili poslušnost. U to je Ali-paši stigla i druga vojska, pa je po drugi put pobjedonosno ušao u Tebriz i zauzeo svoj prijašnji položaj. Sada je ponovo bio nagrađen od sultana, koji mu je uz vlastoručno pismo poslao ogrtač i mač.

Šah Tahmasp je u to vrijeme zatražio mir. Za sklapanje i potpisivanje mira s Perzijom veliki vezir T o p a l O s m a n - p a š a ovlastio je prijašnjeg bagdadskog namjesnika i jednog od komandanata u ovome ratu A h m e d - p a š u. Prije nego je stigla direktiva iz Carigrada u pogledu mirovnih uslova Ahmed-paša je potpisao za Tursku nepovoljan mir u Hamadanu 12. marta 1732 (15. ramazana 1144), poznat kao »Ahmet-pašin mir«, po kome su Kermanšahan, Ardelan, Tebriz, Hamadan i još neka mjesta pripala Perziji, dok je Turska zadržala sjeverozapadne provincije Perzije (u Kavkazu i Armeniji).³⁴⁾

Ali-paše se teško dojmio mir u Hamadanu kojim je Turska izgubila spomenute gradove a među njima i Tebriz gdje je on za vrijeme svoga vezirovanja sagradio džamiju i medresu.³⁵⁾ Ovakvo nepovoljan mir izazvao je revolt i u narodu, pa su zbog toga, 14 dana po potpisivanju ovoga mira veliki vezir Topal Osman-paša i vrhovni muftija svrgnuti sa svojih položaja. Položaj velikog vezira sultan je koncem marta 1732 povjerio Hekim-oglu Ali-paši istaknutom vojskovođi u ovome ratu.³⁶⁾

Veliki vezir. U Erivanu Ali-paša je primio carsko pismo u kojem se javlja da je postao veliki vezir. Odmah je krenuo na put i nakon dva mjeseca stigao u Ūsküdar, 9. juna 1732, gdje mu je bio priređen svečan doček. Pjesnici V e h b î i N â f î ispjevaše pjesme u njegovu čast. Sedamnaest dana nakon njegova dolaska održan je svečani divan u kojem je Ali-paša i formalno preuzeo dužnost velikog vezira.³⁷⁾

Prva Ali-pašina briga bila je poboljšanje novčanog sistema. Falsifikovanje i druge zloupotrebe novca, koje u periodu opadanja turske moći pertstavljaju čestu pojavu, ponovo su počele ugrožavati državnu privredu i finansije. Zato je naredio da se kuju nove akče i pare a stare je dao povući iz opticaja.³⁸⁾

³³⁾ Subhi, isto, 30—31.

³⁴⁾ Isto, 39.

³⁵⁾ Tekst zakladnih povelja (vakufnama) o ovim zadužbinama nalazi se u مطالع العلية في (Vidi, Hammer, isto, 290).

³⁶⁾ Isto, 281.

³⁷⁾ Subhi, isto, 44.

³⁸⁾ Isto, 48.

Kako je dugo boravio na granicama Perzije i u Perziji dobro je poznao odlike i slabosti pojedinih komandanata. Hrabrom komandantu Timur Muhammed-paši podijelio je rang vezira, dok je Arif Ahmed-pašu proglasio izdajicom i zaslužno kaznio, jer je bio s Perzijancima u tajnoj prepisci i pozvao ih da dođu u Erivan formalno žrtvujući polovicu svoje vojske koja mu je bila povjerena. Smijenio ga je s položaja i premjestio u Teke (تکه) u sandžaku Konja za vođu Juruca, a kasnije ga svrgnuo i s ovog položaja i dao pogubiti.³⁹⁾

U vanjskoj politici Ali-pašina vlada je zatekla u Evropi krizu nastalu oko nasljedstva prijestolja u Poljskoj, a na Istoku se rat s Perzijom, kratko poslije zaključenja primirja, ponovo nastavio.

Miješanjem Rusije u pitanje nasljedstva u Poljskoj i intervencijom u prilog Augusta III protiv Stanislava Leszinskog (1733) još su se više pogoršali i onako slabi odnosi između Turske i Rusije, jer se Turska bojala svakog proširenja ruskog uticaja.⁴⁰⁾ Kako je Turska još 1720 ugovorom bila zagarantovala Poljskoj slobodu izbora kralja prema poljskom ustavu, to je Ali-paša, protiv ovog gesta Rusije, a u smislu spomenutog ugovora, predao protesne note Rusiji i njenoj saveznicu Austriji. Diplomatska aktivnost i uticaj evropskih sila na Tursku u ovom pitanju bili su vrlo živi. Francuska vlada izrazila je spremnost da uđe u rat protiv spomenutih dviju zemalja i ulagala je sve napore da privoli velikog vezira Ali-pašu da se pridruži Francuskoj. Ali-paša, koji nije bio prijatelj Rusije, nije formalno znao šta da učini. S druge strane, Engleska i Holandija bojeći se za svoju pomorsku trgovinu, nisu nikako željele da se Turska umiješa u rat i da bude pregažena od nadmoćnije Rusije, te su joj savjetovale da ne stupa u rat.

U ovakvom položaju Ali-paša je pozvao radi konzultovanja Ahmed-pašu Bonnevala, koji je dobro poznao problematiku u Evropi, a naročito njena vojna pitanja.⁴¹⁾ Njegovom pomoću Ali-paša je upotpunio svoje gledanje na opća pitanja evropske politike, a naročito u odnosu na ruske pretenzije za proširenje svoga uticaja. Koliko je Ali-paša nastojao da shvati stvari u Evropi i kako je dobro vladao problematikom evropske politike, vidi se najbolje iz osam pitanja koja je postavio francuskom poslaniku prilikom jedne konferencije.⁴²⁾ Na savjet Bonnevala Ali-paša je konačno obavijestio Francusku vladu da je Turska spremna ući u rat zajedno s Francuskom pod uvjetom da se prethodno zaključi međusobni ugovor po

³⁹⁾ Isto.

⁴⁰⁾ Sax, isto, 93.

⁴¹⁾ Claude Alexander von Bonneval, rođen je u Francuskoj 1675. Služio je u francuskoj mornarici i gardi. Kasnije je na preporuku Eugena Savojskog prešao u austrisku vojsku i postao feldmaršal. Zbog svog držanja i nanesene uvrede Savojskomu bio je osuđen na smrt, a kasnije pomilovan, s tim što mu je presuda izmijenjena na godinu dana zatvora. Poslije izdržane kazne prebjegao je u Tursku. Godinu 1728 i 1729 proveo je u Bosni kod bosanskog namjesnika u Travniku. U Sarajevu je 1730 prešao na islam i dobio ime Ahmed-paša. »Iz Bosne odvede za 300 momčadi turske, da ih uči zanata, kako se topovim biju gradovi i kako se isti topovi salivaju« (Lašvanin). Bio je general turske artiljerije koju je reformisao.

⁴²⁾ Vidi o tome opširno kod Hammera (isto, 305).

kome nijedna od saveznica ne može izaći iz rata separatnim mirovnim ugovorom.⁴⁸⁾ Iako se ovim Ali-paša bio donekle obavezao prema Francuskoj, ipak ova solucija nije bila prihvaćena ni s jedne ni s druge strane, tako da za cijelo vrijeme njegove vlade nije došlo do rata sa Rusijom.

Na drugoj strani, svega nekoliko mjeseci po dolasku na vlast, Ali-paša je morao nastaviti rat protiv Perzije.⁴⁴⁾ Oktobra 1732 Nadir-šah je prešao tursku granicu, ugrozio Bagdad i Kermanšahan, te porazivši tursku vojsku nedaleko Bagdada počeo opsjedati grad. Ali-paša je odmah imenovao za seraskera na ovom bojištu svoga prethodnika Topal Osman-pašu, koji je ubrzo stigao s vojskom od 100.000 vojnika i na obali Tigrisa, 12 sati od Bagdada, 19 jula 1733 došlo je do bitke u kojoj su Perzijanci pretrpjeli poraz. Time je Bagdad bio oslobođen opsade.⁴⁵⁾ Međutim, 3 mjeseca poslije ove pobjede Osman-paša je doživio od Nadir-šaha težak poraz kod Kerkuka gdje je i sam poginuo.⁴⁶⁾

Vladavina velikog vezira Ali-paše, koja je trajala oko tri i po godine, nosila je biljeg razborite i relativno blage uprave. Njegovim dolaskom zaredala su pomilovanja i promaknuća u svim granama državne uprave. Mnogi zaslužni službenici, vojni komandanti, državni funkcioneri i istaknuti učenjaci svrgnuti prije s položaja, bili su ponovo povraćeni. Minimalan broj smaknuća za ovo vrijeme dokaz je također umjerenije unutrašnje politike.⁴⁷⁾

Ali-paša je slovio kao zaštitnik svih Francuza, a naročito Ahmed-paše Bonnevala, koji je u to vrijeme imao veliki uticaj i miješao se u sve poslove unutrašnje i vanjske politike.⁴⁸⁾ Bonneval je bio Ali-pašin stvarni savjetnik u pitanjima evropske politike koga je on i odlikovao s dva tuga.⁴⁹⁾

Ali-paši nije uspjelo okončati rat s Perzijom. Kako su u to vrijeme događaji na istočnom ratištu poprimili nesretan tok za Tursku, to je na njega pala odgovornost za te neuspjehe. Prilikom zasjedanja ratnog vijeća sultan ga je ukorio zbog mlitavog držanja. Ali-paša, koji je volio ratne operacije i sam žalio za izgubljenim provincijama, izrazio je tom prilikom želju da ponovo ide kao serasker ratovati protiv Perzije. To se sultanu i moćnom kizlaragi nije svidjelo, pa je tako Ali-paša 14 jula 1735 bio svrgnut i progan na otok Lesbos (Midilli), gdje je ostao pola godine ili nešto više.⁵⁰⁾ U proljeće 1736 Ali-paša je bio vraćen iz progonstva i poslan za namjesnika u Bosnu. Da ni ova njegova dužnost nije bila nimalo laka, vidjećemo kasnije.

⁴³⁾ محمد عارف: خبری احمد پاشا - بونوال - (تاریخ عثمانی انجمنی مجموعہ سی، استانبول، ۱۳۲۶، جزو ۱)
(۱۶۶۰ - ۱۷۲۴ - ۱۷۱۹)

⁴⁴⁾ U to vrijeme perziski regent Kuli-han se bio jako osilio i počeo borbu protiv šaha. Umarširao je u Isfahan, svrgnuo šaha Tahmaspa i formalno postavio na prijesto sina mu Abasa III. Tako je postao apsolutni gospodar i prozvao se Nadir-šahom. Odmah je ultimativno zahtijevao od Turske povratak svih perziskih pokrajina koje je ona mirom u Hamadanu još zadržala (Vidi, Sax, isto, 91).

⁴⁵⁾ Subhi, isto, 56.

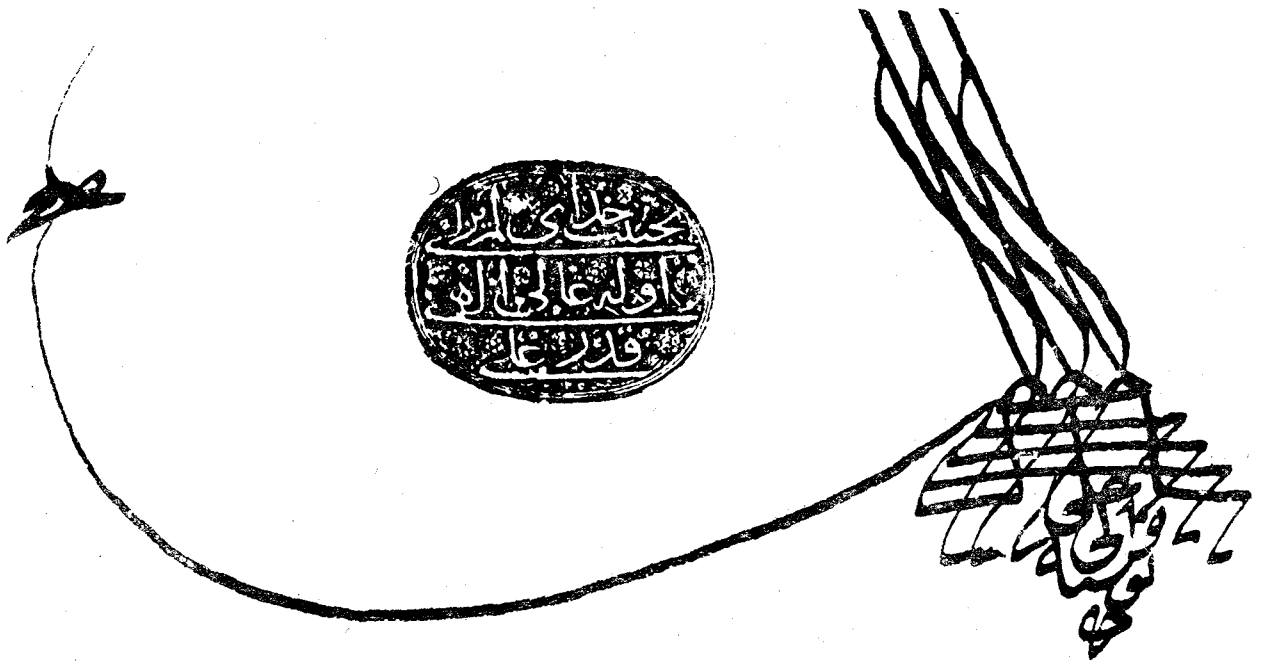
⁴⁶⁾ Hammer, isto, 293.

⁴⁷⁾ Subhi, isto, 57 i 58.

⁴⁸⁾ Mehmed Arif, isto.

⁴⁹⁾ Hammer, isto, 298.

⁵⁰⁾ Isto.

Pendža sa pečatom Hekim-oglu Ali-paše

II

ALI-PAŠA U BOSNI

Kada je došao na upravu Bosne Ali-paša je bio u naponu muževne dobi, u 48 godini života, sa velikim ugledom i znatnim državnim iskustvom koje je stekao kao bivši namjesnik u raznim pokrajinama prostrane imperije upoznavši prilike tih pokrajina. On je tada kao bivši veliki vezir dobro poznao i sva pitanja unutrašnje i vanjske politike Turske. Naročito se istakao kao vrstan vojskovođa, a svoje vojničke sposobnosti dokazao je u mnogim bojama na perziskom ratištu.

Dosada nije bilo tačno utvrđeno kada je Ali-paša postao prvi put namjesnik u Bosni. U svim narativnim izvorima navodi se samo da je to bilo godine 1149 (počinje 12 maja 1736), samo Vasif to navodi nešto preciznije kad kaže da je to bilo u mjesecu muharemu (dakle u maju) iste godine.⁵¹⁾ Nije se sačuvao ni dekret njegovog imenovanja niti je gdje zabilježen tačan datum njegovog dolaska u Bosnu. Ipak nama je uspjelo na temelju sačuvanih dokumenata da ovaj datum približno utvrdimo. Naime, u jednom ilamu hercegovački muteselim Mustafa-aga od 13 IV 1736 (1 zilhidžeta 1148) obavještava ljubinjskog kadiju da je on, na osnovu ovlaštenja Ibrahimage kajmekama bosanskog namjesnika Ali-paše, imenovao nekog Salihagu vojvodom u ljubinjском kadiluku.⁵²⁾ Iz toga se dokumenta vidi da je Hekim-oglu Ali-paša bio imenovan bosanskim namjesnikom prije 13 aprila 1736. Kako se opet njegov prethodnik Muhsin-zade Abdulah-paša u sačuvanim izvorima spominje na toj dužnosti posljednji puta 14 marta iste godine, proizlazi da je Ali-paša imenovan

⁵¹⁾ Vasif, isto, 132.

⁵²⁾ Sidžil 11.

bosanskim namjesnikom negdje poslije 14 marta, a prije 13 aprila 1736 godine. Kako je opet trebalo bar 15 dana da proteče od dana imenovanja Ali-paše u Carigradu do dana izdavanja dekreta njegova kajmekama u Sarajevu, to onda znači da je Ali-paša imenovan bosanskim valijom oko 1 aprila 1736 godine.

Prilike u Bosni. Da bismo dobili jasniju i potpuniju sliku o ulozi i djelovanju Ali-paše u Bosni, potrebno je da se znaju izvjesni podaci o općim prilikama u ovom pašaluku onoga doba.

Ovaj period bosanske prošlosti vrlo je slabo poznat. Nisu se sačuvali skoro nikakvi savremeni istoriski izvori koji bi nam omogućili da potpunije osvijetlimo savremene unutrašnje prilike u Bosni i Hercegovini. Ipak, na temelju ranije spomenutih dokumenata i podataka koje nam pružaju domaći kroničari Lašvanin i Benić, može se reći da su unutrašnje prilike onoga vremena u Bosni bile vrlo teške. One su se znatno pogoršale još prije 50 godina. Bosna je teško osjetila velike poraze koje su Turci pretrpjeli za vrijeme tzv. »Bečkog rata« (1682—1699) i u kome su izgubili cijelu Undurovinu, Slavoniju, Liku i Dalmaciju. U to vrijeme oko 130.000 izbjeglica iz ovih zemalja povuklo se najviše u Bosnu. Ekonomske prilike u Bosni zbog ratova bile su i inače teške, a prilivom ovalikog broja izbjeglica one su se znatno pogoršale. Proces pauperiziranja zahvatio je tada ne samo nove doseljenike nego i starosjedioce. Zavladao je oskudica i bijeda, a s tim se uporedo počele širiti i razne bolesti, tako da je trebalo dugo vremena da se prilike bar donekle poprave.

Poslije spomenutih gubitaka nastala je u Bosni nesigurnost i zavladao strah, jer je ona postala isturenih turski pašaluk izvrnut provalama Austrijanaca sa sjevera, a Mlečana i uskoka.⁵³⁾ Ove su provale jako zastrašile stanovništvo i posve uzdrmale njihov moral.

Rat između Austrije i Venecije s jedne i Turaka s druge strane od 1716—1718 vođen je najvećim dijelom na bosanskom tlu i završen na štetu Turske mirom u Požarevcu 1718. Turska je izgubila u Bosni i to na desnoj strani Save i Une na liniji od Novoga do Bijeljine, pojas u širini od 10—15 km. Ratnim pustošenjem, gubitkom ovih dijelova i još većim zbijanjem stanovništva prilike su se još više pogoršale.

Poslije ovog rata pokazuju se izvjesni znakovi razdora između bosanske aristokracije i carigradskih namjesnika i ostalih doseljenika, te izvjesne separatističke težnje Bošnjaka.⁵⁴⁾ U vezi s tim neki kroničari spominju pogibiju bihačkog kapetana Mustafa-paše i kapetana iz Kulen-Vakufa Salih-paše, travničkog kadije Sagrdžića i sofradžibaše Abdulah-efendije, koje je pogubio u Travniku namjesnik Muhsin-zade Abdulah-paša, 13 juna 1723. Kao značajan protest protiv carigradskih upravljača spominje se i pobuna bosanske vojske u Travniku prilikom polaska na Perziju 1727.

Zbog čestih ratova Turske sa Perzijom i Rusijom bosanska vojska je ginula i na istočnim ratištima. Tako je 2 IV 1727 jedna vojska od 5.000 spahija i 4.000

⁵³⁾ Već 1684 hrvatski ban Erdödi je poharao Dubicu i druga mjesta na Uni. Godine 1688 Ludvig v. Baden je provalio do Banje Luke, poharao i popalio grad (Vidi, Hammer, isto, III, 791). Devet godina kasnije (1697) Eugen Savojski je provalio u Bosnu i popalio Sarajevo. Osim toga Mlečani su, u periodu »Bečkog rata«, stalno slali svoje plaćeničke čete koje su prodirale i dublje u Bosnu. Tako se u ovom vremenu spominju provale i napadi Morlaka na Glamoč, Kulen-Vakuf, Livno, Duvno, Mostar, Bihać i druga mjesta (Vidi, B. Desnica, Istorija kotarskih uskoka — SAN, Beograd, 1950, sv. II).

⁵⁴⁾ Batinić, Djelovanje franjevacu u Bosni i Hercegovini, Zagreb, 1887, III, 43.

plaćenika pod vodstvom hercegovačkog sandžakbega Ahmed-paše Rustempašića i sina mu Rustem-bega, kliškog sandžakbega, otišla na Perziju, gdje je izginula u ratu ili stradala od nepodnošljive klime, tako da ih se slijedeće godine povratio vrlo mali broj bolesnih i osakaćenih.⁵⁵⁾

Deset godina kasnije, druga velika pogibija bosanske vojske u ratu protiv Perzije pretstavlja težak udarac za Bosnu, a pada baš u vrijeme kada je austrijska vojska započela svoj napad na njene granice. Bivši hercegovački sandžabeg Bećir-paša Čengiđ, po nalogu iz Carigrada 17 septembra 1736, odveo je znatniju bosansku vojsku prema obalama Crnog Mora. Benderski serasker, prijašnji bosanski namjesnik Muhsin-zade Abdulah-paša 30 juna 1737 odredio je da znatan dio ove vojske od oko 8.000 ljudi priskoči u pomoć tvrdom gradu Oziju (Očakov). Kako su Rusi navalili s nesrazmjerno nadmoćnijim snagama, to se ova bitka završila velikom katastrofom po Turke i pogibijom skoro cijele bosanske vojske zajedno s Bećir-pašom, 14 jula 1737.⁵⁶⁾

U pretstavci Karabegovića navodi se da je u spomenuta dva rata (s Perzijom i Rusijom) izginulo preko 20.000 Bošnjaka. Tako je Bosna čestim ratovima na vlastitom tlu i aktivnim učešćem u ratovima na istoku u vojničkom pogledu bila posve iscrpljena.

Mnogo strašnja od spomenutih ratova bila je epidemija kuge, koja je u ovo vrijeme teško harala cijelom Bosnom i Hercegovinom. Bolest se pojavila najprije u Sarajevu 1731, a zatim u Jajcu, Mostaru, Banjoj Luci i drugim većim mjestima. Slijedeće godine spominje se u Fojnici, a iste godine se raširila po cijeloj Bosni, zahvativši i gradove i sela. Pomor je bio strašan. Lašvanin kaže da je u svakom većem mjestu umiralo oko 300 osoba dnevno.⁵⁷⁾ Ova strašna zaraza harala je periodično, a dugo se još zadržala u Bosni. Godine 1741 ponovo se pojavljuje u Sarajevu, dok se slijedeće godine proširila i na srednju Bosnu, a naročito Fojnicu i Kreševo.⁵⁸⁾ Nije bilo u Bosni grada ni sela gdje nije bilo velikog pomora od ove strašne zaraze. Muhlisija u svojoj pretstavci navodi da je u Bosni kroz proteklih 5 godina od kuge pomrlo oko 20.000 ljudi. Iz ovoga bi slijedilo da je u Bosni kuga pokosila isti toliki broj žrtava koliko je izginulo bosanske vojske u Perziji i Rusiji. O ovom pomoru kuge i drugim nevoljama govore i onovremene pjesme na turskom a kasnije i na našem jeziku.⁵⁹⁾

⁵⁵⁾ Muvekit, isto, sv. I, 485 (Orijentalni institut).

⁵⁶⁾ Olesnicki, Bosanska vojska pod zapovjedništvom Bećir-paše Čengiđića u rusko-turskom ratu god. 1737 (Rad, knj. 269 (121) g. 1940). O ovoj pogibiji bosanske vojske i Bećir-paše govori i jedna narodna pjesma (Vidi, Hrvatske narodne pjesme, Matica hrvatska, Zagreb, 1909, knj. V, 97—99).

⁵⁷⁾ Lašvanin, isto, 128.

⁵⁸⁾ Batinić, isto, 57.

⁵⁹⁾ Te nevolje lijepo ocrta M. Kapetanović-Ljubušak u svojoj pjesmi (Boj pod Banjom Lukom godine 1737, Sarajevo, 1905, str. 8 i 9) ovako:

»Gdje si kruno, od Beča ćesare,
Ja li sada, ja li već nikada!
Sad bi lasno Bosnu osvojio,
Jer u Bosni mal' nikoga nejma,
Do li jednog paše Ali-paše
I u njega nekoliko sluga,
Što mu čuva konje i čadore.
Svu je Bosnu kuga pomorila,
Što j' ostalo otišlo na vojsku,

Da se biju s moskovskom kraljicom,
Sa kraljicom silnom Katarinom,
Da čuvaju Bender i Oziju,
Da ne padnu u moskovske ruke.
Već pošalji silovitu vojsku,
Sad ćeš lasno kurtarisat raju,
Sad ćeš lasno Bosnu osvojiti«;
Sve im ćesar, kakono je, kaza,
Onda veli Hildburg generale:

Pored ovih nevolja i vremenske nepogode, baš za vrijeme Hekim-oglu Ali-paše, više puta su prouzrokovale ogromne štete i zaprijetile gladu kada je bilo najteže i kada se trebalo spremati za rat i prikupiti rezerve u hrani. Ovu činjenicu naročito ističu spomenute pretstavke u kojima se moli ne samo pomoć u ljudstvu i ratnom materijalu, nego se naročito ističe pomoć u hrani.⁶⁰⁾ Tako su u jesen 1736 poplave prouzrokovale velike štete naročito u istočnoj Bosni. U oktobru iste godine pao je nezapamćeno velik snijeg od kojeg su nabujale rijeke, tako da je Drina poplavila Foču i okolinu porušivši više kuća, dućana i jedan han. Tom prilikom su i mostovi na Drini u Foči i Goraždu bili porušeni. Naglim topljenjem snijega u proljeće 1737 ponovo su nabujale rijeke, pa su mnoga mjesta bila poplavljena i opustošena. Slične nepogode i poplave dogodile su se i koncem oktobra iste godine.⁶¹⁾

Odnos vlasti i feudalaca prema kršćanskim podanicima u Bosni, često je puta bio stimuliran općim političkim prilikama. Kako je Turska bila u čestim ratovima s evropskim katoličkim zemljama, naročito s Austrijom, to su katolici u Bosni gledani kao stvarni simpatizeri Austrije, a franjevci su šta više smatrani i njenim špijunima. Zbog toga je ponekada dolazilo do jačeg pritiska pa i nasilja protiv raje, naročito u kritičnim prilikama kao što je bio slučaj prilikom tadanjeg napada Austrije na Bosnu. Osim toga, stanovništvo je bez obzira na vjeru trpilo od teških poreza koje su mu nametnuli carigradski upravljači, jer su državne blagajne bile posve iscrpljene čestim ratovima, a odbrana Bosne ovaj put bila je organizovana isključivo vlastitim sredstvima. Sve ove činjenice govore o teškom stanju onovremenog stanovništva Bosne.

Timarsko-spahiski sistem bio je u raspadanju i sve je više ustupao mjesta čiflučenju. Iako je čiflučenje u odnosu na preživjeli spahisko-timarski sistem značilo izvjestan napredak i predstavljao aktivniju mobilizaciju radnih snaga, ipak je poljoprivreda bila na niskom stupnju. Zbog primitivne obrade zemlje princs žitarica je teško podmirivao domaće potrebe, dok je u slučajevima prirodnih nepogoda dolazilo i do gladi. Zemljoradnik je bio opterećen raznim daćama koje je morao davati kako posjednicima čifluka odnosno timara tako i državi. Bilo je i drugih razloga koji su negativno uticali na razvoj poljoprivrede, kao što je gubljenje stanovništva u ratovima i usljed epidemija. Uzevši u obzir tadanje brojno stanje

»Svjetla kruno od Beča cesare,
Daj ti meni izun i testira,
I daj meni vojsku i topove,
I džebhane što treba za vojsku,
Ja ću ići na Bosnu ponosnu,
Ja ću ići šeher Sarajevu,
Ja ga neću vatrom popaliti,

Ko što ga je Evgen popalio,
Veliki je grijeh učinio! —
Već ja hoću u njemu sjediti,
Tebi slati Sarajke djevojke,
Nek te služe u Beču cesare,
A raju ću listom oprostiti,
Od zuluma mamenih Turaka«.

⁶⁰⁾ Muhlisija u svojoj pretstavci o tome uvjerljivo piše ovako: »Naša je zemlja krševita i planinska, pa je neplodna, a ovo nas što je ostalo pravi smo bijednici. Ne obazirući se na ono što su nam, božijom odredbom, zadnjih četiri-pet godina usjevi donosili samo sjeme, ove je godine upravo u vrijeme žetve navalio neprijatelj, pa je usjeve na Krajini posve uništio. A kako smo bili u ratu sve do zime, nije nam ni na um padalo da sredimo žito i ljetinu ni na drugim stranama, pa je i ona još na zemlji propala. Tako se ne može ni po kakvu cijenu naći hrane, pa je našom zemljom zavladao glad. Ako Vaša milost ne podari iz Rumelijskog ejaleta toliko hrane koliko bi za 6 mjeseci bilo potrebno i to: za 10.000 vojnika koji se popisuju u ovom pašaluku, za 10.000 vojnika sa strane i još za 30.000 vojnika, mi nismo ni na kakav način u stanju da se odupremo neprijatelju i da čuvamo carske granice«.

⁶¹⁾ Kadić, isto, knj. VI.

stanovništva u Bosni gubici zbog ratova i epidemija bili su osjetni, pa su se itekako negativno odražavali na privrednom polju.

Vanjsku trgovinu Bosna je vodila sa Mlecima, Austrijom i Dubrovnikom. Svaka od ovih zemalja nastojala je da trgovinu Bosne okrene što više na svoju stranu. Živa trgovačka razmjena vodila se sa Mlecima, a napadom Austrije na Bosnu 1737 godine i sva trgovina vođena sa Austrijom okreće se prema Mlecima. Bosna je izvozila na prvom mjestu živu stoku, zatim goveđe kože, vosak, med i željezo, a iz Sarajeva su se izvozile razne vrste štavljene kože. Trgovci stokom odnosno njihove dželepđžije dogonili su naročito krupnu stoku u Split, Šibenik, Imotski, Knin i Zadar. Zbog ovako razvijene trgovine i raznih turskih zakupa (mukata) u spomenutim lučkim mjestima sjedili su i njihovi finansijski organi, emini i naziri. Što se uvoza tiče Bosna je bila upućena na uvoz iz Mletaka i Dubrovnika dva važna artikla široke potrošnje, soli i tkanina, a naročito čoh.

Poslovne veze i razmjena dobara izazvala je i razne sukobe i sporove. Ovi sporovi nastajali su zbog napada na trgovačke karavane, pljačkanja robe, ubistva trgovaca, krađe stoke u pograničnim predjelima, prelaza granice bez odobrenja pograničnih organa, neplaćenih dugova i sličnog.

Sa dobro razvijenom trgovinom usko je povezan problem hajduka koji također karakteriše prilike cijelog XVIII vijeka u Bosni. Ovo pitanje je zadavalo turskim vlastima mnogo brige i vezalo ponekad znatne vojne snage. Hajduci su u pojedinim krajevima, naročito pograničnim, svojim akcijama na trgovačkim drumovima i prolazima zadavali stanovništvu smrtni strah. Kako su karavanski transporti robe često postajali plijenom hajduka, to su ovakve karavane zahtijevale i znatno vojno osiguranje, pa je ovakva trgovina predstavljala donekle i vojni problem.

Hajduci su upadali u Bosnu i Hercegovinu iz susjednih mletačkih oblasti naročito iz Dalmacije i Like. Iako su Mlečani sa Turcima održavali prijateljske odnose i u ratu između Turske i Austrije od 1736—39 držali se neutralno ipak se ovo ubacivajne hajduka u Bosnu događalo ponekad i sa znanjem lokalnih mletačkih vlasti u Dalmaciji.⁶²⁾ U Hercegovinu i istočne predjele Bosne hajduci su se prebivali najčešće iz Crne Gore.

Da u ovo vrijeme nije bilo reda i mira u Bosni i da je pitanje hajduka i drugih nezadovoljnih elemenata zadavalo velike brige turskim vlastima, svjedoče i tri bujuruldije namjesnika Muhsin-zade Abdulah-paše, a izdate svega koji mjesec pred dolazak njegova nasljednika Hekim-oglu Ali-paše.⁶³⁾

⁶²⁾ Brojni su turski dokumenti iz ovog doba koji govore o proganjanju hajduka. Tako bosanski valija Muhsin-zade Abdulah-paša, 25-V-1737 (2 muharema 1148) šalje pismo mletačkom generalnom providuru za Dalmaciju slijedeće sadržine: »Imotski providur, protivno postojećim propisima o održavanju reda i mira, izdaje odobrenje hajducima, pa prelaze na teritorij mostarskog, bekije-i imotskog i duvanjskog kadiluka. Tako su prije 20 dana neki od tih hajduka na mostarskom području opljačkali i ubili četiri trgovca, a kada su se povratili u Imotski, tada su sa znanjem spomenutog providura javno prodavali robu koju su opljačkali. Na ovaj događaj uslijedile su nam i pritužbe spomenutih kadiluka«. U pismu se dalje traži da se poštuju dobri susjedski odnosi i da se s ovakvim ubacivanjima prestane, a krivci da se kazne. (D. a. Zadar; Drag. arhiv, F. LXXII, 2).

⁶³⁾ Prva bujuruldija od 22-XI-1735 (25 džumada II-1148) predstavlja zapravo ukornicu (توبیح نامه). Upućena je trebinjskom muhafizu Ibrahim-paši, trebinjskom kadiji, kapetanu, agama i drugim oficirima kojom ih valija strogo ukorava zbog toga što su crnogorski hajduci

Hajduci su zadavali dosta brige i Hekim-oglu Ali-paši za cijelo vrijeme njegova namjesništva u Bosni. Iz pisama kojima on protestuje kod mletačkog generalnog providura u Zadru zbog djelovanja hajduka koji se sa mletačke teritorije prebacuju u Bosnu vidi se da su njihove akcije bile česta pojava i to na širokom graničnom području kako prema Dalmaciji i Lici tako i prema Crnoj Gori i Albaniji. Živa stoka bila je najskuplji i najvažniji izvozni artikal Bosne i ujedno najpotrebniji pasivnim mletačkim krajevima, pa se djelovanje hajduka najčešće ispoljavalo u krađi stoke i to tako da su cijela sela preko noći ostajala bez krupne i sitne stoke koja je ponekada zajedno sa čobanima bila pretjerana na mletačku teritoriju.⁶⁴⁾ Iz arhivskog ma-

uspjeli da se prebace na njihov teritorij i da počine u nekim mjestima krvoprolića i imovinske štete. Naređuje im se dalje da imaju na svaki način obezbijediti mir i sigurnost tamošnjem stanovništvu. Drugom bujuruldijom od 10-II-1736 (26 ramazana 1148) naređuje se ljubinjskom kadiji, hercegovačkom ajanu, stolačkom kapetanu i ljubinjskim agama Muhamedu i Jahja-u da u nekim selima izvrše hapšenja izvjesnih lica zbog jatakovanja i pomaganja hajduka i da ih dopreme Bosanskom divanu.

Ova pojava, međutim, nije bila ograničena samo na Trebinje, nego je bila zahvatila cijelu Hercegovinu. To se vidi po tome što je spomenuti valija 14-III-1736 (28 ševala 1148) izdao i treću, još strožiju, bujuruldiju naslovljenu ponovo trebinjskom muhafizu Ibrahim-paši, kadijama Mostara, Belgradžika (Konjica), Nevesinja, Stoca, Blagaja, Cernice (Gacka), Bekije-i Nove, Ljubinja, Foče i Uloga, zatim kapetanima, agama, vojvodama i drugim zapovjednicima spomenutih mjesta, te još Ljubuškog, Počitelja, Klobuka, Onogošće i Ključa. Ovdje valija strogo zapovijeda da se na pomolu proljeća imaju pojačati akcije protiv hajduka i svih koji na bilo koji način prouzrokuju nered i nesigurnost u zemlji. U tom smislu naređuje, da se imaju pregledati svi brdoviti i šumoviti krajevi, klañci, špilje i sva sumnjiva i opasna mjesta. Hajduci i svi oni koji ugrožavaju javni red i sigurnost napadajući putnike, prekidajući saobraćaj, praveći štete i uništavanja imovine te čineći razbojstva, imaju se na svaki način, čim se pojave, uništiti. Svi stanovnici vašeg područja, bilo muslimani, bilo kršćanska raja, moraju živjeti u sigurnosti. Ponovo se zabranjuje prelaženje preko granice i činjenje šteta tamošnjoj raji, što se protiv njihovo-ahdnami. Oni, koji ipak rade protiv ove naredbe, imaju se pohapsiti, povesti postupak protiv njih i dopremiti ih ovamo. Ukratko, red i sigurnost se mora uspostaviti.

Najkarakterističniji je završetak ove bujuruldije, koji izražava prijetnju naslovnice da će štete, koje stanovništvu naprave hajduci i drugi nezadovoljni elementi na njihovu terenu, biti namirene iz njihovih imetaka (Vidi, Kadić, knj. VI).

⁶⁴⁾ Najveći broj sačuvanih turskih dokumenata iz ovog doba predstavlja sporove između bosanskih valija i mletačkih providura nastalih zbog krađe stoke u pograničnim oblastima. O tome je sačuvano 9 Ali-pašinih pisama od kojih ćemo rezimirati ovdje samo tri:

1) Protest Hekim-oglu Ali-paše iz Travnika od 21-II-1737 (22 ševala 1149) mletačkom generalnom providuru za Dalmaciju i Albaniju u Zadru kako slijedi:

Stigla je tužba Bosanskom divanu od naših podanika Milice Krnića, Milice Mandića i Trivuna Krnića iz sela Peke? nahije Grahovo u livanjskom kadiluku da je hajduk Tadija Ugarić sa još 16 drugova prije mjesec i po dana noću napao na torove stoke koji su se nalazili nedaleko od spomenutog sela i otjerao svu stoku. Uhvatio je i odveo sa sobom i 7 čobana. Tom prilikom su hajduci otjerali 730 ovaca i pretjerali ih na mletačku teritoriju.

Mole se mletačke vlasti da spomenutog hajduka sa družinom uhvate i kazne, a ovce pronađu i povrate spomenutim vlasnicima.

2) Pismo kao gore od 26-VII-1737 (28 rebia I 1150) iz Travnika:

Došla mi je tužba od naših podanika Petra, Mitra i Radojice iz sela Drobnjak u nahiji Unac da su hajduci sa mletačke teritorije Korača Borsak, Savo Borsak i neki Elvirović sa još 22 hajduka napali na spomenuto selo i opljačkali stoku. Oni su ukrali 40 volova, više sitne stoke i opljačkali druge stvari iz sela.

Mole se mletačke vlasti da u interesu mira i dobrih susjedskih odnosa onemogućee akcije hajduka, da spomenute sa družinom pohvataju i zaslužno kazne, a pokradenu stoku i druge stvari spomenutim vlasnicima povrate.

terijala ovoga doba ne vidi se da je u akcijama hajduka bilo neke idejnosti ili da je religiozni momenat igrao kakvu ulogu. Štaviše ovim napadima bili su najviše izvrgnuti planinski i pogranični stočarski krajevi Bosne naseljeni katoličkim ili pravoslavnim stanovništvom. Hajduci zatim presjecaju trgovačke puteve i ponekada uništavaju žetvu paljenjem, a i ubistva nisu bila rijetka.⁶⁵⁾ Pojedine grupe hajduka brojile su i do 25 ljudi. I pored svih mjera i represalija s turske strane, nekim hajducima je uspjelo haračiti u ovim oblastima cijela dva pa i tri decenija, što svjedoči da su imali sigurne jatake.⁶⁶⁾

Pripreme za rat. Turska je u ovo vrijeme bila u vrlo teškom položaju. Rat sa Perzijom nije bio ni okončan, a Rusija je izvršila napad na Krim. Turska se zato trudila da što prije zaključi mir sa Perzijom i 14 VI 1735 dostavila joj je svoje prijedloge za mir.

Diplomatska aktivnost evropskih sila u ovom pitanju bila je vrlo živa. Francuska i Švedska poticale su Tursku na rat, dok su ostale evropske sile nastojale da se ovaj sukob s Rusijom riješi mirnim putem. Turska je na svaki način pokušavala da preko velikih sila izbjegne ovaj rat. Rusija je konačno pristala na pregovore, a Austrija je ponudila svoje posredovanje. Kako Rusija i pored intervencije velikih

3) Pismom od 26-II-1739 (17 zilhidžeta 1151) Ali-paša obavještava providura da su mu se pritužili podanici Vuk i Radojica iz okolice Livna zbog krađe stoke. Oni javljaju da im je od nazad 4 mjeseca ukradeno 15 volova. Sazanli su da haramije iz okolice Šibenika na čelu s nekim Šeralićem krađu njihovu stoku.

Mole se mletačke vlasti da stvar izvide i spriječe ove neredе i krađe po graničnim mjestima i da nam pomognu u proganjanju hajduka. —

Ostalih 6 pisama imaju više karakter privatnih intervencija upućenih na providura i sva su osim jednog bez datuma, a predstavljaju sitnije krađe (D. a. Zadar; Drag. arhiv, F. LXXII. — Up. bilj. 21).

⁶⁵⁾ Karakteristično je slijedeće Ali-pašino pismo, nažalost bez datuma, upućeno također dalmatinskom providuru (D. a. Zadar; Drag. arhiv, F. LXXII):

»Kapetani, age i drugi zapovjednici pograničnih tvrđava Onogošće, Klobuka, Ključa i Trebinja uputili su mi pretstavke u kojima se žale zbog djelovanja hajduka. Naročito od prošle godine oni prave velike štete na ovom području. Oni su na poljima u nahiji Bekije-i Nova uništili svo ovogodišnje žito i nekoliko ljudi ubili. Hajduci su posebno na područjima Bekije-i Nove, Cernice i Ljubinja palili kuće kršćanskih podanika, te pljačkali i otimali stoku i odgonili je preko grance. Oni dolaze sa vašeg teritorija iz nahije Krivošije. Isto tako hajduci iz Crne Gore od nazad dvije godine pojačali su svoje napade na ovom području. Protiv djelovanja hajduka uputili su nam pretstavke i kadije Ljubinja i Bekije-i Nove.

Apeluje se na mletačke vlasti da djelovanju hajduka učine jednom kraj i da raja, podanici turski, te putnici i karavanе budu sigurni od hajduka kako iz Krivošija tako i iz Crne Gore.

Nadamo se da ćete u smislu prijateljstva i dobrih susjedskih odnosa među našim dvjema državama poduzeti stroge mjere protiv hajduka, te da ćete hajduke i druge zlikovce pohvatati i zaslužno kazniti i na taj način osigurati mir i sigurnost pograničnom stanovništvu kako islamskom tako i kršćanskoj raji. Poterbnо je da stroge naredbe izdate vašim pograničnim zapovjednicima da energično suzbijaju djelovajne hajduka i onemoguće njihov prelazak na ovu stranu.

U to ime Vas prijteljski pozdravljamo.

Alija, namjesnik Bosne

⁶⁶⁾ Poznato je da je Stanislav Sočivica, rodом iz trebinjskog kadiluka, sa svojom družinom zadavao bosanskim vlastima velike brige, s malim prekidima, punih 27 godina. Brojni su turski dokumenti o njegovu djelovanju. Odmetnuo se u hajduke 1745, upravo za druge uprave Ali-pašine u Bosni, i haračio po bosanskim i hercegovačkim pograničnim oblastima prema Dalmaciji sve do 1772, boraveći s kraćim prekidima na mletačkom tlu. (Vidi, I. Lovrić, Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice, Zagreb, 1948).

sila nije htjela obustaviti neprijateljstva, to je Porta 28 V objavila rat. Istodobno su se pregovori s Perzijom nastavili užurbanije koji su konačno doveli do mira 24 IX 1736, čime su Turci olakšali svoj položaj na ovoj strani.

Odmah po objavi rata Rusija se pozvala na saveznicu Austriju i zatražila ispunjenje ugovora od 6 VIII 1726 po kome je Austrija bila obavezna pružiti pomoć od 30.000 vojnika ako Rusija bude napadnuta. Za Austriju, međutim, stvarna obaveza stupanja u rat iz samog ugovora nije ni proizlazila, jer je međusobna pomoć bila uvjetovana stvarnim napadom na jednu od dvije zemlje. U konkretnom slučaju, međutim, stvarni napadač bila je Rusija⁶⁷⁾

S druge strane Austriju je prema Turskoj vezao mirovni ugovor u Požarevcu (1718) po kome je ugovoreni mir imao trajati još četiri godine. Kako Turska nije davala nikakva povoda da se mir prekrši, to bi odazivanje pozivu Rusije značilo jednostrano i neopravdano kršenje mirovnog ugovora prema Turskoj.⁶⁸⁾ Austrijanci su znali za teške prilike u Bosni i računali su da će se brzo i bez mnogo žrtava domoći cijele Bosne i Srbije. Zato je u Beču preovladalo mišljenje da se priključi Rusiji.⁶⁹⁾

U međusobnom pogađanju Rusija je zagarantovala Austriji Bosnu i Albaniju do utoka Drima u more kao i veće dijelove Vlaške i Moldavije. Obje zemlje ujedno su zaključile da nijedna ne smije sklopiti separatan mir.⁷⁰⁾ Evorpska diplomacija je u to vrijeme također raspravljala o diobi Turske, po kojoj je Austriji trebala pripasti Bosna, Srbija, Vlaška i Moldavija.

Na austriskoj strani godina 1736 protekla je ipak samo u pripremama i koncentraciji trupa u području između Tise i Dunava za napad na Srbiju, Vlašku i Moldaviju, a u Hrvatskoj za napad na Bosnu. Za komandanta snaga u Hrvatskoj 28 IX iste godine imenovan je princ Hildburghausen, jedan od istaknutih vojničkih autoriteta Austrije.⁷¹⁾ Njegova je zadaća bila štititi granice i, ravnajući se

⁶⁷⁾ Za austriskog cara Karla VI ovaj događaj je došao posve neočekivano, a ovaj savez i inače nije bio srdačan. U Beču je vladalo nepovjerenje u pogledu ruske politike na Istoku. Austrija je zato bila u nedoumici. Ako se ne odazove pozivu Rusije, gubi jedinog saveznika i ostaje posve izolirana u burnoj političkoj situaciji Evorpe. U savezništvu s Rusijom mogla se nadati teritorijalnim dobitcima južno od Save u Bosni i Srbiji i zahvatiti Dalmaciju, čime bi donekle naknadila prijašnje svoje teritorijalne gubitke u Italiji. Isto tako njene aspiracije na Vlašku i Moldaviju mogle bi doći do eventualnog ostvarenja samo u savezu s Rusijom. Osim toga u Austriji je vladala bojazan da bi Rusija mogla pregaziti Tursku, koja je iscrpljena dugogodišnjim ratom s Perzijom, i domoći se Vlaške i Moldavije, te Austriju na ovoj strani opasno ukliještit (Angeli, isto, 251).

⁶⁸⁾ Isto, 268.

⁶⁹⁾ Pitanje vremena i načina akcije postalo je predmetom dugog diplomatskog natezanja između dvije zemlje. Austrija se obavezala ili da stavi 30.000 vojnika pod rusku komandu ili da Tursku napadne na drugoj strani s brojčano jačom vojskom.

Iz vojničkih i političkih razloga Austrija je morala svoju odluku držati u strogoj tajnosti. Karlu VI je bilo naročito stalo do toga da taj gest Austrije ne bude prikazan kao jednostrano kidanje vjernosti. Stupanje u rat protiv Turske željelo se prikazati samo kao ispunjenje obaveza koje rezultiraju iz njenog ugovora s Rusijom.

⁷⁰⁾ Angeli, isto, 259.

⁷¹⁾ Princ Josip Friedrich Sachsen-Hildburghausen je rođen 8-X-1702 u Erbachu, a umro 14-I-1785 u Hildburghausenu. U 16 godini stupio je u austrisku vojsku i ubrzo stekao visok položaj. Princ Eugen i feldmaršal Königsegg vrlo su ga cijenili, što svjedoči o njegovim kvalitetama. Malo je, međutim, imao uspjeha na frontu. Njegov prvi samostalni pothvat bila je provala u Bosnu 1737 kada je doživio poraz kod Banje Luke. Promaknut je za feldmaršala 18-IV-1741.

prema napredovanju glavnih snaga u Srbiji, preći u Bosnu, okupirati dolinu Vrbasa, izolirati Bihać i spriječiti Turke da se u jačem broju okrenu prema nezaštićenoj unskoj granici.⁷²⁾

Turska se bojala za Bosnu i donekle pripremala eventualnu odbranu. Iz nekoliko naredaba (fermana), vidi se da se centralna vlada 2—3 godine pred napad Austrije brinula za popravak i osiguranje tvrđava po Bosni. Tako je jednim fermandom o 8 VIII 1734 (8 rebia I 1147) naređeno Ali-pašinu prethodniku u Bosni, spomenutom Muhsin-zade Abdulah-paši, da se poprave bosanske tvrđave.⁷³⁾ Iz njega se vidi da je još prije bilo naredaba u tome smislu i da je vršen pregled i popis tvrđava, ali se ovdje naređuje da se zasada hitno pristupi popravku samo pograničnih tvrđava. Ujedno se stavljaju na raspoloženje potrebna finansiska sredstva.

Stupajući na svoju dužnost u Bosni Ali-paša je nastavio utvrđivanje bosanskih gradova. O tom njegovu radu kao i djelovanju prve godine njegove uprave u Bosni uopće, imamo vrlo malo podataka. Sačuvala se samo jedna njegova bujuruldija od 25 VI 1736 (15 safera 1149) kojom naređuje muteselimima i kadijama nekih kadiluka u Hercegovini da pošalju po 20 radnika i 20 komora na opravku gradova Džisri-Sane (Sanskog Mosta) i Novog.⁷⁴⁾

Ali-paša poduzima i izvjesne privredne mjere bezbjednosti nastojeći da spriječi izvoz stoke, žita i drugih za ishranu važnih artikala preko granice. Svojim bujuruldijama upućenim pograničnim kadilucima Ali-paša zabranjuje prodavanje stoke trgovcima koji su je kupovali na području tih kadiluka i krijumčareći izvozili na neprijateljsko područje.⁷⁵⁾ On je naređivao da se od takvih trgovaca, ko god oni bili i gdje god se pojavili, kupljena stoka oduzme, novac povraiti, da se zadrže, a njihova imena dostave divanu. Premda je ovo naređenje bilo stalno na snazi, ipak se događalo i kasnije učestalo ovakovo krijumčarenje o čemu govori jedna druga Ali-pašina bujuruldija, kako ćemo kasnije vidjeti.

U jesen 1736 stigao je Ali-paši ferman, datiran 18 X 1736 (12 džumada II 1149), kojim se naređuje prikupljanje rezervi u hrani i spremanje u tvrđave. U smislu ovog fermana, Ali-paša je raspisao bujuruldije u sve kadiluke Bosne i Hercegovine za sakupljanje i otkup hrane.⁷⁶⁾

Koncem 1743 imenovan je glavnim komanadntom trupa u zemlji i generalom Karlovca i Varaždina, te stekao velike zasluge za organizaciju te pogranične zone. Na vlastitu molbu napustio je vojsku, ali je kod izbivanja novog rata 1757 ponovo aktiviran u istom svojstvu. Iste godine doživio je težak poraz kod Rossbacha i time završio svoju vojničku karijeru. Ostatak života proveo je u mirovini, najviše u Beču. (Vidi, *Mitteilungen des k. k. Kriegs-Archivs*, J. 1881, 233—234).

⁷²⁾ Angeli, 266.

⁷³⁾ Kadić, isto, knj. V, 110.

⁷⁴⁾ Orijentalni institut, dokumenti, br. 863. — Ali-paša je i kasnije popravljao i utvrđivao gradove po Bosni. O tome nam svjedoči jedan sačuvan natpis s tvrđave u Cetinju, koji se sada čuva u muzeju u Zagrebu. Iz njega se vidi da je Ali-paša u maju 1739 popravljao ovaj grad. (Vidi, Lopašić, *Oko Kupe i Korane*, Zagreb, 1895, 104).

⁷⁵⁾ Bujuruldijom od 14-XI-1736 (10 redžepa 1149) Ali-paša naređuje kadijama Ljubinja, Bekije-i Nove, Cernice, Foče i Taslidže da budno paze na to da se na njihovim područjima stoka ne prodaje trgovcima koji je krijumčare preko granice (sidžil 11).

⁷⁶⁾ Sačuvana je jedna Ali-pašina bujuruldija od 24-XI-1736 (20 redžepa 1149) upućena kadijama i ajanima Cernice, Ljubinja i Bekije-i Nove kojom raspisuje otkup prohe. Na kadiluk Cernicu određuje 1.500 kila, a na Ljubinje i Bekije-i Novi 2.000 kila. Ujedno se precizira mjera i

Iz ovog djelovanja turskih vlasti u Bosni može se zaključiti da pokreti austriskih trupa u Hrvatskoj i Slavoniji nisu ostali nezapaženi na turskoj strani.

Kako je pitanje hajduka bio ozbiljan problem onovremene Bosne, Ali-paša je nastojao da i to pitanje nekako riješi, pogotovo kada je postojala bojazan od rata, što bi u tome slučaju pretstavljalo ozbiljnu unutrašnju opasnost. Tako naređuje nekim kadilucima u Hercegovini gdje je pitanje hajduka bilo aktuelno da se sva sumnjiva lica s njihovih područja ujamče sigurnim jamcima (čefilema), a njihova imena upišu u sidžile.⁷⁷⁾ Iz ovog se vidi da Ali-paša pitanju hajduka i diverzije pristupa s drugom taktikom i jednom možda blažom mjerom koju u ovome pitanju ne primjenjuje njegov prethodnik. Čefilema se primjenjivala u izvjesnim slučajevima još znatno prije i pokazala se često vrlo efikasnom.⁷⁸⁾

O ostalim djelatnostima Ali-paše pred ratne operacije nemamo podataka. Možemo zabilježiti samo još to da su se u njegovo vrijeme u Hercegovini dešavala česta lokalna krvoprolića prouzrokovana potrošnjom alkoholnih pića. On je nastojao da se i to zlo spriječi na taj način što je zabranjivao potrošnju alkohola gdje god se takvi neredi događaju.⁷⁹⁾

Uloga Ali-paše u organizaciji odbrane Bosne. Preko zapovjednika pograničnih tvrđava koji su sa svojim posadama čuvali granice i imali dužnost da motre i obavještavaju valiju o tome šta se događa na neprijateljskoj strani Ali-paša je u proljeće 1737 dobio sigurne vijesti o pokretima austriske vojske u Hrvatskoj. Hildburghausen je upravo u to vrijeme vršio koncentracije trupa kod Cernika prema Gradiškoj za napad na Bosnu.⁸⁰⁾ Ali-paša je odmah obavijestio velikog vezira Silihdar Seid Muhamed-pašu⁸¹⁾ koji je, nakon obavještenja kod austriskih diplomatskih predstavnika u Carigradu, odgovorio da pokreti austriskih trupa nisu upereni protiv turskih granica i da se Ali-paša ima držati pasivno, kako se sa turske strane ne bi dalo ni najmanjeg povoda da se mir prekrši.⁸²⁾ Kako je Ali-paša i dalje primao nepovoljne vijesti sa granice, došao je do zaključka da će Bosna biti napadnuta. S druge strane bilo mu je jasno, obzirom na stanje stvari na rusko-turskom ratištu, da brzu i efikasnu pomoć od centralne

cijena, pa se određuje da svaki »kil« treba da iznosi 20 carigradskih oka, a za svaku oku, računajući tu i prevoz, treba platiti po jednu akću. Proha ima biti uređena i čista. Na kraju se naglašava da su kadije dužne da razrežu spomenutu količinu na svojim područjima (po selima) i da što prije jave Bosanskom divanu da je proha otkupljena i sposobna za prenos u koju god tvrđavu bude potrebno (sidžil 11).

⁷⁷⁾ Bujuruldijom od 17-II-1737 (16 ševala 1149) Ali-paša naređuje kadijama Taslidže, Cernice, Bekije-i Nove, Ljubinja i Nevesinja, zatim hercegovačkom muteselimu, kapetanima, agama, oficirima, buljukbašama i ajanima toga područja da provedu čefilemu zbog pojave hajduka. »Kako su hajduci počinili zla, ubistva i štete, to se radi sigurnosti muslimanskog stanovništva i kršćanske raje našlo za potrebno da se provede čefilema svih sumnjivih lica iz vaše okolice i sela, a njihova imena upišu u sidžile kako bi se u tome kraju uspostavio red« (sidžil 11).

⁷⁸⁾ Vidi, H. Kreševljaković, Čefilema sarajevskih kršćana iz 1788 godine (Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, Sarajevo, 1953, sv. III—IV, 195—214).

⁷⁹⁾ Bujuruldijom od 12-II-1737 (11 ševala 1149) Ali-paša naređuje hercegovačkom muteselimu i svima kadijama toga sandžaka da na svojim područjima ograniče ili zabrane proizvodnju i potrošnju alkoholnih pića gdje god se zbog toga događaju neredi (sidžil 11).

⁸⁰⁾ Vidi, Angeli, isto, 259.

⁸¹⁾ Svrgnut 5-VIII-1737. (Vidi, Hammer, isto, IV, 694).

⁸²⁾ Muvokit, isto, 497.

vlade nije mogao uopće očekivati. Ali-paša je pokušao da se obavijesti o cilju austrijskih priprema kod samog Hildburghausena i poslao u Cernik svoga poslanika. Hildburghausen je također odgovorio da pripreme nisu uperene protiv turskih granica. Kako je poslanik insistirao da dobije određeniji odgovor, to je ovaj oštrim tonom odgovorio da pravi smisao priprema ni on sam ne zna, ali da će znati na Petrovdan (29 juni).⁸³⁾

Ali-paša je na to donio sudbonosnu odluku da radi na svoju ruku, bez prethodnog odobrenja i saglasnosti centralne vlade. O tim sudbonosnim danima priča nam Novljanin ovako: Ali-paša je odmah sazvao divan u Travniku na koji je pozvao sve ajane i sve kadije i muftije iz 32 kadiluka bosanskog i hercegovačkog sandžaka. On je ovdje izložio stanje stvari i svoje mišljenje. U divanu je preovladalo uvjerenje da pripreme na strani Austrije i sam odgovor Hildburghausena znače napad i vjerovatno baš na spomenuti datum. Skupština je jednoglasno zaključila da se neprijatelju mora dati otpor.⁸⁴⁾

Ali-paša je odmah razaslao stroge bujuruldija u sva mjesta ejaleta kojima je pozvao narod na oružje. Ujedno je imenovao komandante u svakom mjestu i odredio travničko polje za zbornu mjesto cjelokupne vojske. Do danas nije pronađena ni jedna od ovih bujuruldija. O njezinu sadržaju znamo samo toliko koliko nam prenosi Lašvanin: »...svak ima ustati na oružje i kadije, imami, spahije, tko god može sablju pasati, ako bi tko ostao da se ima obisit o vratih svoje kuće«.

Ali-paša je u Bosni svojom taktikom uspio da okupi oko sebe svu feudalnu aristokraciju. Pozivajući ih u svakom odlučnom času na zajedničko vijećanje, on se ne samo koristio njihovim iskustvom, nego time zadovoljio njihovu sujetu i zadobio njihove simpatije. U tome leži zapravo ključ za razumijevanje one apsolutne poslušnosti i privršenosti aristokracije ovome veziru. »Upravo je zanimljivo kako je on znao pridobiti u Bosni inače otporne elemente za se. Svaka njegova zapovijest općenito se slušala i bosanski vojnici dolazili su svi kao jedan na određeno mjesto. Rijetko se to događalo pod kojim drugim vezirom XVII i XVIII stoljeća.«⁸⁵⁾ Tako je Ali-paši uspjelo da u ova teška vremena samoinicijativno i posve neovisno od centralne vlade organizuje odbranu Bosne. U tome zapravo leži njegova najveća zasluga i veličina.

Napad na Bosnu i bojevi u 1737 godini. Austrija je već bila izvršila sve pripreme za napad i spremila se kao nikada ranije, opremivši tri armije od oko 150.000 vojnika.⁸⁶⁾ Za vrhovnog komandanta bio je imenovan feldmaršal grof Seckendorf koji je s glavninom imao operirati u Srbiji. Njemu su bili podređeni komandanti princ Hildburghausen koji je dobio nalog da napadne Bosnu i general Paul Wallis čija je dužnost bila da pređe u Vlašku i Moldaviju. Secken-

⁸³⁾ Isto, 489.

⁸⁴⁾ Izvori ne spominju datum ove skupštine, ali je, međutim, jasno da se ovo dogodilo neposredno pred napad. Kako je zabilježena ponovna Ali-pašina bujuruldija o sakupljanju hrane od 2-VI-1737 (3 safera 1150), to je vjerovatno da je i ovaj divan održan tada.

⁸⁵⁾ Prelog, isto, I, 126.

⁸⁶⁾ Mit Bedacht wurden die Erfahrungen früherer Feldzüge verwerthet und die Ausrüstung der Armee dadurch auf eine Stufe der Vollkommenheit gebracht, die bisher kaum in irgend einem Kriege erreicht wurde (Angeli, isto, 279).

dorf je više puta mijenjao plan glavnog napada (Vidin, Niš, Sarajevo) i odgađao rok cjelokupnih operacija, čemu su bile razlog i velike poplave. Konačno je izdao naređenje da se turska granica pređe 12 jula i da operacije otpočnu istodobno u Hrvatskoj, Bosni, Srbiji, Vlaškoj i Moldaviji.

Hildburghausen je dobio slijedeću direktivu:

Karlovački komandant, pukovnik Raunach s vojskom od 300 konjanika, 3.000 graničara pješaka i 600 vojnika njemačke pješadije imao je zadatak da zauzme položaj u Lici između Udbine i Gračaca i kad stigne zapovijed da pređe Unu, zauzme Kulen Vakuf s okolnim tvrđavama, zatim da uspostavi vezu s glavnim snagama Hildburghausenova korpusa na Vrbasu.

Karlovački general grof Stubenberg sa 6.000 vojnika imao je nalog da zauzme položaj kod Slunja, napadne Šturlić i Tržac i da uspostavi vezu s hrvatskim banom koji je trebao prema ovom planu da napreduje od Jasenovca dolinom Une do Novoga, a odatle prema Šturbiću. Uspije li to, imao se zatim približiti Bihaću da bi time zastrašio posadu i držao je u napetosti.

Hrvatski ban Esterhazy dobio je direktivu da s vojskom koja se sastojala od 3.500 konjanika i 8.500 graničara pješaka stigne dolinom Une do Novog, a odatle da pođe prema Šturliću i spoji se sa Stubenbergom.

Time bi sjeverni dio turske Hrvatske bio okupiran i Novi opkoljen. U pogledu daljnjih pothvata spomenutih kolona trebalo se čekati na naređenja od Hildburghausena.

Glavnina od 17 do 18 hiljada regularnih i neregularnih trupa imala je zadatak da se koncentriše kod Gradiške i u momentu napada da pod ličnom komandom Hildburghausena jurne prema Banjoj Luci i što prije zauzme grad s tvrđavom, zatim Jajce i sve ostale utvrđene položaje na Vrbasu. Dalje je trebao pokušati da s hrvatskim banom što prije zauzme Novi. Osiguranjem doline Vrbasa Hildburghausen je imao dužnost da s glavninom vojske krene prema rijeci Bosni i dalje prema Drini i da opsjedne Zvornik. O pravcu daljnjih operacija bilo mu je naređeno da čeka naredbu Seckendorfa.⁸⁷⁾

Na dan 12 jula do općeg napada ipak nije došlo. Najglavniji razlog tome odgađanju ležao je u nepovoljnim klimatskim prilikama, jer su se rijeke zbog velikih padavina izlile iz svojih korita. Osim toga bila je vrlo slaba veza među austrijskim trupama zbog velikih teritorijalnih udaljenosti. Objavu rata od strane Austrije Turskoj predao je izaslanik Seckendorfa niškom paši 14 jula na večer.

Bosna je tako u isto vrijeme bila napadnuta sa četiri strane: a) Raunach je udario sa zapada na Staru Ostroviću, b) sa sjeverozapada hrvatske čete napale su na Bužim i Cetin, c) sa sjevera glavna navalna austrijske vojske pod zapovjedništvom Hildburghausena išla je na Banju Luku i d) s istoka austrijske trupe iz Srbije napale su Lješnicu koja je tada pripadala bosanskom sandžaku. U isto vrijeme bila je prekinuta i veza s Carigradom zbog gubitka Novog Pazara i Sjenice.

Ali-paša nije klonuo duhom niti izgubio prisebnost, nego je sabrano razmatrao tešku situaciju. Čete su mu pristizale sa svih strana na travničko polje i bio je sakupio prilično brojnu vojsku.⁸⁸⁾

⁸⁷⁾ Isto, 285.

⁸⁸⁾ »Međuto dođoše i odoše pašini ljudi po svoj Bosni i digoše sve malo i golemo tko god može oružje nositi i prid njima glavari starišine od mistah i Arnauti tu dođoše i skupi se čudna vojska strahovita« (Lašvanin, isto).

Napad na Lješnicu. Prvu vijest dobio je Ali-paša iz Zvornika o napadu na Lješnicu koji je izvršila jedna manja formacija austrijske vojske iz Srbije. Da bi zaštitio svoje desno krilo prema Bosni, feldmaršal Seckendorf, spuštajući se dolinom Morave prema Nišu, poslao je pukovnika Valvasora prema Valjevu s jednim bataljonom i 1.000 momaka neregularne milicije. Valvasor ne znajući o zakašnjenju operacija u zajednici s generalom O'Mulrianom koji je vršio izviđanja u okolini Šapca, 12 jula napao je Lješnicu. Kako se malobrojna turska posada pred ovim napadom razbježala i povukla prema Zvorniku, to je Valvasor zauzeo mjesto, a zatim ga poharao i popalio. Prema Novljaninu Austrijanci su ovdje zarobili oko 400 žena i djece.⁸⁹⁾ Međutim, austrijski izvori ne govore ništa o tome, nego se spominje samo to da su turske straže kod Lješnice rastjerane⁹⁰⁾, pa je vjerovatno da je ovaj izvještaj Novljanina pretjeran. Ali-paša je odmah uputio na tu stranu bivšeg ohridskog beglerbega Ahmed-pašu s pet bajraka sarajevskih janičara koji je porazio Valvasora nedaleko Zvornika. Tom prilikom su bosanske čete zarobile i više austrijskih vojnika, među kojima i nekoliko oficira i zaplijenile izvjesne količine ratnog materijala.

Boj kod stare Ostrovice. Raunach je također 12 jula s 4.500 vojnika i pet manjih topova prešao granicu kod Dobrog Sela. Kako je bio obaviješten da turske posade tvrđava Ostrovice, Kule-Vakufa i Havale broje svega 300 ljudi, to je 15 jula prešao Unu i 18 otvorio vatru na tvrđavu Havalu.⁹¹⁾

Glasnik s molbom za pomoć ubrzo je stigao Ali-paši koji je odmah uputio Ostrovici znatniju vojsku pod zapovjedništvom čehaja-čauša Ali-bega Osmanpašića i bivšeg zvorničkog kapetana Mehmed-bega Fidahića. Raunach je bio obaviješten da bosanske čete žure prema ugroženim dijelovima sjeverozapadne Bosne (Bužimu i Cetinu), pa je nastavio s opsjedanjem i bombardovanjem Havale, uvjeren o kooperaciji između Stubenberga i Esterhazya.

Vojska koju je predvodio Mehmed-kapetan sastojala se od odreda iz Jezera, Prusca, Travnika, Novog i Bihaća i mogla je, prema turskim a i austrijskim izvorima, brojati oko 5.000 vojnika. Ona se oborila na Raunachovu izolovanu kolonu, zaobišla je i presjekla joj odstupnicu prema Hrvatskoj. Na Bilajskom polju 22 jula zametnuo se boj koji se završio katastrofalnim porazom Raunacha. Bosanska vojska pokazala je ovdje veliku hrabrost. Pored muškaraca na bojnopolju jednako su se borile i žene. U boju je pao i sam Raunach. Ukupan broj austrijskih gubitaka iznosio je 603 vojnika i 8 oficira, dok je bilo ranjeno 24 vojnika i 1 oficir.⁹²⁾ Prema turskim izvorima Bošnjaci su zarobili pored ostalih i nekoliko oficira, među kojima i grofa Serensa, i svi su upućeni Ali-paši. Zaplijenjeno je dosta i ratnog materijala. Na bosanskoj strani bilo je također dosta žrtava. Među poginulim bi je i spomenuti komandant Ali-beg Osmanpašić.

Napad na Cetin i Bužim. Stubenberg je počeo napad između 16 i 17 jula. General Herberstein koji mu bijaše podređen, iste noći prešao je Koranu sa 2.000 vojnika i nakon manjih okršaja s tamošnjim stražama kod Izačića i Brekovice prodro je do pred Bihać. Drugi odred iste komande stigao je do Drežnika, dok je

⁸⁹⁾ Novljanin, isto, 14.

⁹⁰⁾ Angeli, isto, 291.

⁹¹⁾ Isto, 296.

⁹²⁾ Isto.

treći prodro do Cetina koji je već bio opkolio Herberstein i 21 jula otvorio na tvrđavu topovsku vatru.

Ban Esterhazy krenuo je iz Gline kasnije, prešao granicu i 25 jula opkolio tvrdi grad Bužim.

Okršaj kod Jurkovića. Hildburghausen je krenuo 10 jula iz Cernika i 12 stigao u Gradišku. Zbog nabujale Save morao je čekati 3 dana, pa se tek 15 prebacio na bosansku stranu i istog dana stigao u Siče-kulu (12—14 km južno od Gradiške). Kod sela Rijeveci, gdje se razdvajaju putevi prema Banjoj Luci, odredio je Hildburghausen generala Mufflinga sa četiri bataljona pješadije, 3 bataljona Hrvata, 400 konjanika i 4 topa, da pođe zapadnim putem, da bi tako glavninu koja se kretala istočnim putem zaštitio od eventualnog iznenađenja. Mufflinga je na ovom putu kod sela Jurković 21 jula napao odred bosanske vojske pod zapovjedništvom zamjenika banjalučkog kapetana. U ovom okršaju Austrijanci su izgubili 56 ljudi, a Muffling je bio ranjen. Komandu je preuzeo general Göldy kome je pošlo za rukom da razbije bosansku vojsku. Ona je tom prilikom pretrpjela također znatne gubitke i povukla se prema Banjoj Luci.⁹³⁾ Ovdje je poginuo i komandant bosanskog odreda, dok je Muffling također podlegao ranama u Požegi, dva dana poslije ove bitke.

Pohod na Banju Luku. Hildburghausen na svom putu nije naišao na otpor. Preko sela Maglaja, Klačnica i Trna brzim maršom stigao je 24 jula na jedan kilometar pred Banju Luku i tu podigao logor. Istog dana stigao je ovdje i Göldy.

Hrabrost koju je bosanska vojska pokazala kod Ostrovice i katastrofa koju je doživio Raunach odjeknuli su deprimirajući na jedinice Stubenberga i zadale im toliki strah da su se odredili kod Bihaća kao i oni kod Cetina povukli preko granice.⁹⁴⁾ Bojeći se da ih bosanske čete ne budu i dalje progonile, hrvatske jedinice su počele na toj strani duž granice na putevima i prolazima da podižu i grade prepreke. Jedino je Esterhazy produžio s opsjedanjem Bužima.

Stubenberg je štaviše zatražio i pomoć od Hildburghausena koji je to odbio s odgovorom da su tamošnje regularne trupe i 40.000 neregularne milicije (na što se taj kraj bio obavezao) dovoljni da drže defanzivu.

Opsjedanje grada. Iako je ovaj događaj značio odstupanje od postavljenog ofanzivnog plana Seckendorfa, Hildburghausena nije smetalo da priđe ispunjenju ličnog zadatka i da pristupi osvajanju Banje Luke, te je počeo s opsjedanjem i kopanjem rovova oko cijelog donjeg grada. Banjalučki kapetan obavijestio je odmah Ali-pašu u Travniku o neprijateljskoj opsadi. Ali-paša je na to hitno uputio bivšeg sarajevskog muteselima Ibrahim-agu s manjom pratnjom, koji je prije potpunog zatvaranja obruča stigao u tvrđavu s porukom da valija lično dolazi s vojskom u pomoć.

Odmah po dolasku pod Banju Luku Hildburghausen je također primio vijest da je Ali-paša sakupio vojsku, sjedinio se s krajiškim četama koje su se borile kod Ostrovice i s vojskom od 30.000 žuri prema Banjoj Luci. Da bi prije toga postigao cilj i primorao posadu na predaju, isti dan (24 VII) uputio je Hildburghausen prema tvrđavi svoga izaslanika s trubačem da pozove na predaju, ali je posada

⁹³⁾ Prema Novljaninu (str. 25) gubici ovog odreda iznosili su 50 mrtvih i 50 ranjenih,

⁹⁴⁾ Angeli, isto, 297.

odgovorila vatrom. Iako je sam Hildburghausen držao pretjeranim vijesti o tolikoj pomoći koja tvrđavi treba stići, osjetio je na ovakvom odlučnom držanju posade da očekuje nešto sigurno.⁹⁵⁾

Brojčana snaga austriskog korpusa pred Banjom Lukom iznosila je ukupno 16.257 vojnika, od toga je 4.345 otpadalo na konjicu.⁹⁶⁾ Komanda ove vojske pored Hildburghausena sastojala se još od 3 feldmaršala i 7 generala. Prema mišljenju samog Hildburghausena bilo je nužno da najprije stegne обруч oko donjeg grada i tu upravi glavni napad, a da na desnu obalu rijeke uputi samo jedan odred radi izviđanja. Nakon što je završeno opkoljavanje na lijevoj obali, 2 baterije sa po 6 topova, postavljene na brdu Lauš, otvorile su 27 jula vatru na tvrđavu. Posada se hrabro držala i uzvraćala vatrom. Karakteristično je odlučno držanje banjalučkog kadije Ali-efendije koji je tom prilikom održao uzbudljiv govor i tako podigao moral branilaca i cijelog stanovništva u tvrđavi.⁹⁷⁾ Ovo bombardovanje je 29 jula prisililo cijelo stanovništvo predgrađa na lijevoj obali da se povuče u tvrđavu.⁹⁸⁾ Iste noći otvorena je vatra iz svih rovova kojima je bio opasan grad, dok su 30 jula 6 baterija iz 12 srednjih i 10 teških topova počele sipati vatru u tvrđavu.

Kako su 27 i 28 Austrijancima pristizale određene vijesti o primicanju bosanskih četa, to je general B e r n e s bio određen da vrši izviđanje sa 100 konjanika na putu koji vodi lijevom obalom Vrbasom prema Travniku u daljini od 3 sata hoda.⁹⁹⁾ Prema turskim izvorima, ovaj cijeli put bio je mjestimično isprekidan i miniran. To je sigurno učinio Bernes da bi spriječio dolazak bosanskih četa. General B a r a n y a y prebacio se 30 jula na desnu stranu Vrbasa preko postavljenog pontonskog mosta niže same tvrđave sa 13 četa pješadije, 1 bataljonom Hrvata i nekoliko četa lakih konjanika, s 8 topova i znatnim brojem minobacača. Baranyay je zauzeo dominirajuće uzvisine na desnoj obali rijeke i prisilio bosanske straže kao i stanovništvo predgrađa na toj strani da se povuku prema tvrđavi.¹⁰⁰⁾

Bombardovanje tvrđave bilo je tako jako da su austriske baterije ispaljivale oko 1.800 granata dnevno. Stanje u tvrđavi postalo je teško. Neprestanim bombardovanjem naneseni su ne samo veliki gubici braniocima i stanovništvu tvrđave, nego i velike štete njenim zidovima i kulama.¹⁰¹⁾

Jedna četa od 150 ljudi, 1 VIII, jurnula je na lijevu stranu rijeke i izvršila neuspjeli pokušaj prodora austriske linije. Ova četa je bila razbijena. Od nje je 35 ljudi poginulo, 15 zarobljeno, a ostali su s ranjenicima pobjegli u tvrđavu. Među zarobljenim bila je i jedna žena, po kojoj je Hildburghausen, 3 VIII, uputio braniocima tvrđave ultimativno pismo da predaju grad. U njemu se pored ostalog iznosi stanje na bojištima, navodeći da je 23 VII austriska vojska zauzela Niš i da se očekuje vijest o zauzeću Cetina i Bužima. Namjera mu je bila da demoralizira posadu kako bi se što prije domogao grada.

⁹⁵⁾ Isto.

⁹⁶⁾ Isto, 298.

⁹⁷⁾ Novljanin, isto, 23.

⁹⁸⁾ »Banjalučki muhamedanci uplašeni ovom navalom, prebjegli su u grad a kršćani držeći da je došlo vrijeme njihova oslobođenja i turskog poraza, provališe u prazne kuće i raznesoše sve bolje pokućstvo, koje Turci u hitnji ostaviše« (Batinić, isto, 62).

⁹⁹⁾ Angeli, isto, 298.

¹⁰⁰⁾ Isto.

¹⁰¹⁾ Novljanin, isto, 32.

Zapovjednik tvrđave Mehmed Čatić po primitku ultimatumu održao je braniocima borben govor. U njemu je istakao da su navodi u pismu lažni i da je sve samo varka i obmana. On je svojim govorom nastojao podići duhove brani-laca tvrđave uvjeravajući ih da će se valija s izdašnom pomoći uskoro pojaviti. Ujedno je izvršio zakletvu boraca na Kuran, a zatim je naredio da se u znak odgovora otvori vatra iz svih oružja. Iste noći napisao je izvještaj o stanju u tvrđavi i poslao ga Ali-paši po jednom preobučenom deliji kome je pošlo za rukom da se provuče između austriskih straža.¹⁰²⁾

Ali-paša je oko 20 jula, s četama koje su mu prispjele na travničko polje, krenuo drumom preko Karaule i Jajca do Varcar Vakufa. Na ovom putu još u Karauli stigle su Ali-paši radosne vijesti o pobjedi kod Ostrovice. Ali-paša je odlikovao vijesnike, a u vojsci je nastala tom prilikom opća radost. U Jajcu mu je stigla i vijest o okršaju kod Jurkovića i ujedno mu predan zarobljeni kapetan Domball (Dubnel?). Odavde je pošao u sjeverozapadnom pravcu prema polju zvanom Podrašnica koje leži među šumovitim brdima na udaljenosti koji sat hoda od Varcar Vakufa, a 10 sati vojničkog marša do Banja Luke. Na Podrašnici je Ali-paša ostao oko 10 dana čekajući na dolazak ostale vojske. Tu su mu stigli i pobjednici u boju kod Ostrovice pod zapovjedništvom Mehmed-bega Fidahića koji pobjedonosno učestvuje u svima bojevima u Bosni ovoga vremena.¹⁰³⁾ Ali-paša je odlikovao zapovjednike ovih četa čelenkama i odorama. Ovdje su mu stigle i vijesti o opsadi Cetina i Bužima sa mahzarom za pomoć. Ali-pašu su ovi glasovi jako uznemirili. Sazvao je vijeće prvaka koje je zaključilo da je nužnije priteći u pomoć Banjoj Luci, a dotle da se spomenuti gradovi prepuste svojoj sudbini. I njima je Ali-paša poslao utješljive vijesti da će uskoro stići pomoć. Zatim je uputio Mehmed-bega s nekoliko četa Banjoj Luci da joj u najkritičnijem času pritekne u pomoć. Mehmed-beg je sa svojim izvidnicama ispitao položaj i uvidio da je обруč sa svih strana zatvoren te javio Ali-paši da se sa svojim malobrojnim četama ne može upustiti u borbu. Ali-paša je ponovo sazvao vijeće da razmotri položaj i utvrdi konačni plan napada. Ovdje je bilo zaključeno da se sa Podrašnice krene zaobilaznim putem u pravcu juga prema Vrbasu i prebaci vojska na desnu stranu, te da se napad izvrši s desne strane rijeke mjesto s lijeve, tj. da se austriske snage napadnu s istočne strane.¹⁰⁴⁾ Ali-paša je odmah javio Mehmed-begu da na podesnom mjestu u strogoj tajnosti sagradi skelu preko Vrbasa za prebacivanje vojske. Skela je bila sagrađena u blizini mjesta Kola, između sela Bosića i Krnjina, na tri sata udaljenosti od Banje Luke.

Boj pod Banja Lukom. Bernes je sa svojim odredom tačno ustanovio koncentraciju bosanske vojske na Podrašnici i upravo kada je 3 augusta Hildburghausen bio izdao naredbu za opći napad, stigao u logor. On je javio da neprijatelj u jačini od 10—15 hiljada vojske u daljini od jednog dana marša logoruje u teško

¹⁰²⁾ Isto, 35.

¹⁰³⁾ Ispravno je Fidaić (od فداى = požrtvovan), ali je ova porodica danas poznata pod prezimenom Fidahića. — O Mehmed-begu vidi bilješku kod Kreševljakovića (Isto).

¹⁰⁴⁾ »Među to Turci misleći s koju će stranu na njih udariti, a dođe im jedan starovirac i reče: Ako ih ne dobijete s ovu stranu s onu nigda, zašto ih je mlogo. Udij ga Turci poslušav pojdoše i pridoše riku Vrbas, konjici na konjih, pišaci načiniše most od učaj i konopah i tako od Podrašnice do Banje Luke nigdi turska vojska neide putevim nego sve šumom, nit paša dade ob noć vatre naložit da ih đauri nepotpaze ...« (Lašvanin, isto, 130).

prohodnom predjelu kod sela Đurići. Hildburghausen je na to odgodio napad na tvrđavu i odlučio čekati dolazak bosanske vojske.

Istog dana je Ali-paša krenuo s Podrašnice. Na spomenutom mjestu prešao je Vrbas, gdje mu se priključio i Mehmed-beg sa svojim četama. Oдавde je šumovitim predjelima stigao do pred Banju Luku i neopaženo zaobišao Vlaški Brijeg i položaje Baranyaya. I pored toga što je austrijska izvidnica tačno ustanovila položaj i koncentraciju bosanske vojske, ipak Austrijanci nisu uopće primijetili njeno kretanje od Podrašnice do Banje Luke.

Turski izvori nigdje ne spominju kolika je stvarno bila brojčana snaga Ali-pašine vojske, međutim, u austrijskim izvorima nalazimo o tome nagađanja komandanata. Tako napr. Stubenberg u svome izvještaju cijeni brojčanu snagu cjelokupnih bosanskih oružanih snaga na 30.000, dodajući pritom da cijela Bosna stoji pod oružjem.¹⁰⁵⁾ Obzirom na prilike koje smo ranije opisali taj broj bi morao biti znatno manji. O tome najbolje govori izvještaj Bernesa koji je kod osmatranja procijenio Ali-pašine snage na 10—15 hiljada. Ako prihvatimo da je to po prilici tačno i ako tome broju dodamo i broj tvrđavske posade koja nije mogla biti jača od 3.000, to proizlazi da je brojčana snaga cjelokupne bosanske vojske u ovom boju bila ili ravna ili možda i manja od austrijskih snaga, dok je po svojoj opremi svakako znatno zaostajala.

Austrijanci su primijetili bosansku vojsku tek prilikom uspona nekih njenih jedinica na Vlaški Brijeg sa njegove južne strane. Kako je ova pojava bila u kontradikciji sa izvještajem Bernesa, to je Hildburghausen došao u pometnju. Zaključio je da se ovdje radi o demonstraciji i varki neprijatelja, a da se glavni napad treba očekivati na lijevoj strani rijeke gdje se nalazila glavnina. Zato je odredio feldmaršala Succova i Romera sa 7 bataljona i 2 konjičke regimente za pojačanje desnog krila koje je bilo razmješteno na brdu Laušu (na lijevoj strani rijeke). Baranyay je šta više dobio nalog da svoju artiljeriju s desne strane Vrbasa prebaci na lijevu, a da svoje trupe, kao eventualno osiguranje, rasporedi kod samog pontonskog mosta leđima okrenute prema Vrbasu. Rezerva je bila tako postavljena da može u svakom pravcu biti odmah upotrebljena. Sve ovo, izuzev prebacivanja Baranyayeve artiljerije na lijevu stranu, bilo je izvršeno pred sam Ali-pašin napad.¹⁰⁶⁾

Još u zaklonu od neprijatelja Ali-paša je 4 augusta prije podne izvršio raspored svoje vojske. Na desnom krilu stajao je Mehmed-beg s krajiškim kapetanima, na lijevom alajbezi sa zaimima i u centru Ali-paša s janičarima i ostalom vojskom iz 32 kadiluka. Značajan je borbeni govor koji je on toga časa održao svojoj vojsci.¹⁰⁷⁾ Prvi napad izvršili su dijelovi koji su bili zauzeli položaje na Vlaškom Brijegu. Oni su se oдавde velikom brzinom oborili na bojnu formaciju Baranyaya. Ovaj prvi napad kao i istodobna provala branioca tvrđave na lijevoj strani rijeke bili su odbijeni.

Jačina napada kao i određeni vijesti o kretanju protivnika upozorili su Hildburghausena na njegovu fatalnu zabludu. On je odredio da se glavnina hitno prebaci na desnu stranu, a da samo jedna regimenta ostane na lijevoj strani. Tako je Baranyay bio pojačan s 12 bataljona, 8 četa grenadira, 5 četa karabinijera i 6

¹⁰⁵⁾ Angeli, isto, 297.

¹⁰⁶⁾ Isto, 299.

¹⁰⁷⁾ Novljanin, isto, 39.

eskadrona regularne konjice (husara). Hildburghausen je ujedno odredio da komandu na desnoj strani preuzme Succov. On je međutim, u nastalom metežu došao kasno, tako da je komanda za cijelo vrijeme boja ostala u rukama Baranyaya. Ovaj slučaj je kasnije predbacivan Hildburghausenu kao njegova najveća pogreška, jer se smatralo da je Baranyay bio nesposoban da komanduje u ovakvom odlučnom času.¹⁰⁸⁾

Baranyay nije poslušao lični nalog Hildburghausena u pogledu rasporeda trupa, prema kojem je pješadiju trebalo staviti u front, a konjicu držati u pripravnosti. U neposrednoj blizini pontonskog mosta Baranyay je formirao od pješadije desno, a od konjice lijevo krilo, tako da je austriski front bio u obliku četvorine, naslonjene na Vrbas.

Prvi Ali-pašin napad bio je zaista uperen na desno austrisko krilo koje je zadržalo svoj položaj. U tome času Ali-pašino desno krilo, formirano isključivo od konjice s Mehmed-begom na čelu, zaobišlo je Vlaški Brijeg. Sada je Ali-paša naredio opći napad. Mehmed-beg se svom silom bacio na austrisko lijevo krilo. Ali-paša je komandujući centrom napao ostale dijelove austriske linije, dok je lijevo Ali-pašino krilo napalo austriske baterije i jedinice formirane pred stalnim mostom koji s desne strane rijeke vodi u tvrđavu. Nastalo je pravo klanje. Austriski konjički odredi, koji su bili raspoređeni izvan bojne linije kao predstraža, dali su se u bijeg. Druga regimenta husara s desnog krila pod zapovjedništvom Karolya također je napustila svoje položaje i povukla se u pozadinu fronta. Konjica grenadira i karabinijera suprotstavila se snažnom Ali-pašinom napadu, ali je ubrzo nastao takav boj, u kome su se pomiješali napadači i napadnuti, da jedni druge nisu mogli raspoznati. Mehmed-beg je sa svojom konjicom tako snažno jurnuo na protivničku konjicu da je ova bila posve razbijena i natjerana na vlastitu pješadiju svoga desnog krila.¹⁰⁹⁾ Mehmed-beg je ovdje pokazao veliko junaštvo. Pod njim su pala 2 konja, pa iako je i sam zadobio rane i pao mu i 3 konj, nije napustio borbu.¹¹⁰⁾

General Baranyay na čelu jednog dijela konjice (grenadira i karabinijera) zajedno s pukovnikom Lambertom bili su natjerani u Vrbas. Konjica je pokušala da prepliva na lijevu stranu, ali ih je većina našla smrt u brznoj rijeci. Sam Hildburghausen opisuje taj događaj u svome dnevniku ovako: »Kod konjice je nastao takav nered i strah, da je jurnula u rijeku. Tom prilikom se vidjelo kako se po 5 ljudi drži za jedan konjski rep da bi stigli na drugu stranu, tako da se više ljudi utopilo nego poginulo.«¹¹¹⁾ Austriska pješadija desnog krila jurnula je prema pontonskom mostu, te se 5 bataljona uspjelo prebaciti na lijevu stranu. Kako se vidjelo da će se u općoj panici samo mali broj vojske moći pravovremeno prebaciti s desne strane na lijevu i dok su u tome času zadnji dijelovi bili izloženi strašnom masakriranju, postojala je još opasnost da će bosanske čete, goneći ih jurnuti zajedno s njima na drugu stranu, to je Hildburghausen naredio da se presiječe pontonski most na lijevoj strani. Tako je preostali dio njegovih trupa na desnoj strani ostao izložen daljem uništavanju.

¹⁰⁸⁾ Angeli, isto, 299.

¹⁰⁹⁾ Isto, 300.

¹¹⁰⁾ Novljanin, isto, 41.

¹¹¹⁾ Dubsky (spomenuti prevod Novljanina), 94.

Zahvaljujući, međutim, prisebnosti svojih oficira, ostaci ovih trupa grupisali su se i, potpomognuti vatrom s lijeve strane, uspjeli su se održati do noći i preći na lijevu stranu preko ponovo privezanog pontonskog mosta.

Ali-paša je u toku ove bitke koja je trajala od podne do pred večer, izvršio 5 napada. Bitka se završila velikom Ali-pašinom pobjedom. Nigdje se ne navode tačni gubici koje je tom prilikom pretrpjela njegova vojska. Spominje se međutim samo to da je bilo mnogo poginulih i oko 1.200 ranjenih, ne računajući tu gubitke u samoj tvrđavi. Ako je tačan broj ranjenih, onda je i broj poginulih morao biti dosta velik.

Ali-paši je pao u ruke znatan ratni materijal. Prema turskim izvorima bilo je zaplijenjeno 12 topova, 3 lumbarde, 2.300 šatora, 15 buradi baruta, znatan broj ostalog oružja (sabalja i pušaka) kao i veliki broj zaprežne i druge stoke.¹¹²⁾ Kako smo međutim vidjeli, austriski izvori spominju samo 8 topova koji su bili prebačeni na desnu stranu Vrbasa. Prema austriskim izvorima, gubici Hildburghausenova korpusa iznosili su 988 ljudi i 186 konja. Od toga je broja u samom okršaju poginulo oko 600, među kojima 2 pukovnika, 1 major, 9 kapetana i 13 nižih oficira. Ranjeno je bilo 14 oficira i 272 vojnika, dok je 8 ljudi nestalo. Za vrijeme same opsade poginula su 2 viša oficira i 29 vojnika, a 80 ih je bilo ranjeno.

Hildburghausen je iste noći sazvaio ratni savjet koji je zaključio povlačenje. Artiljerija i komora tokom noći napustile su položaje, a ostala vojska je nastupom dana krenula istim putem natrag.

Ali-pašine jedinice su 5 VIII u zoru primijetile pokret austriskih trupa i počele proganjanje razbijenog protivnika. Neke jedinice bez Ali-pašina naloga zaobišle su protivničke kolone i kod Klačnica pokušale im presjeći oštupnicu prema Savi ali su tu izgubili oko 500 ljudi.¹¹³⁾

Hildburghausen je 13 VIII prešao Savu kod Gradiška i 21 stigao u Brod. Ovdje mu je stigla zapovijed iz Beča da se odmah povрати i opet pokuša sreću na ovoj strani, što je za njega bilo još fatalnije i doprinijelo njegovu potpunijem porazu. Tako je 28 stigao ponovo u Gradišku. Kako se Sava bila izlila iz svog korita, nije mogao preći u Bosnu, nego je podigao logor sjeverno od Gradiške na močvarnom i nezdravom terenu. Veliki štrapac i malarija doprinijeli su da je Hildburghausen već koncem augusta imao 5.158 bolesnika.¹¹⁴⁾ Taj broj je znatno prelazio trećinu njegovih cjelokupnih snaga.

Ali-paša se najprije pobrinuo za smještaj ranjenika i odredio pokop poginulih. Zatim je održao divan u kome je izvršio promaknuća i odlikovanja zaslužnih zapovjednika i boraca, podijelivši oko 2.000 čelenki i poslao izvještaj u Carigrad. Ujedno je naredio popravak tvrđave i pojačao njenu posadu.

Osmotrivši potpuno povlačenje austriskih snaga lijevom obalom Save, uvidio je Ali-paša da zasada s ove strane neće biti uznemirivan. Odavde je 8 VIII krenuo s vojskom preko Tešnja i Doboja u dolinu Bosne i preko Travnika stigao u Sarajevo da bi pritekao u pomoć Novom Pazaru i Užicu.

Iz svega se može zaključiti da su u ovoj bici dva faktora igrala odlučnu ulogu: 1) Sposobnost i strategija Ali-pašina, kojoj Hildburghausen nije bio dorastao najviše su doprinijeli ova-

¹¹²⁾ Novljanin, isto, 41.

¹¹³⁾ Angeli, isto, 302.

¹¹⁴⁾ Isto, 304.

kovoj odluci. Sudbonosno je bilo to, što je Ali-paša iznenadio protivnika i pojavio se sa strane sa koje mu se on uopće nije nadao. Prebacivanje trupa u toku same bitke s jedne strane Vrbasa na drugu dovelo je do pometnje i konačnog poraza Hildburghausena. 2) Hrabrost i fanatična požrtvovonost cijele Ali-pašine vojske zaprepastila je protivnika.

Ova pobjeda pretstavlja najveći Ali-pašin uspjeh za vrijeme njegova vezirovanja u Bosni. Ona je zauzela vidno mjesto i u savremenoj književnosti Bosne.¹¹⁵⁾ Za ove zasluge sultan je Ali-paši podijelio naslov »Gazi« (ratnik).¹¹⁶⁾

¹¹⁵⁾ Kadić je u svojoj kronici zabilježio nekoliko pjesama koje se odnose na boj pod Banjom Lukom. U njima se veliča ova pobjeda, a sam Ali-paša slavi kao spasitelj Bosne.

1) Kronogram-pjesmu od 20 dvostiha spjevao je Ali-paši Kanta miri-zade Abdullah-efendija iz Sarajeva. Zadnji stih ove pjesme sadrži datum Banjalučke bitke. Pjesma počinje ovako:

مرحبا ای اصف عالی هم عالی جناب - ای وزیر داد کستر کامیش و کامیاب (Kadić, knj. VI, 282).

2) Literarno vrijednu pjesmu u slavu Ali-pašinu spjevao je sarajevski kadija i pjesnik Mustafa-efendija Muhlisija, peti dan po ovoj bici. Pjesma sadrži 9 strofa po tri stiha, od kojih je prvi izrečen arapskim, drugi perziskim, a treći turskim jezikom. Kadić je nije zabilježio, a kako ni M. Handžić govoreći o njoj (Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana, Sarajevo, 1934, 65) ne navodi gdje se ona nalazi, nego kaže: »Došla mi je do ruke jedna odulja pjesma...«, to mi nije poznato gdje se nalazi njen originalni tekst. M. Handžić je ovdje zabilježio samo izvod iz nje od 2 strofe, i to iz sredine. Sačuvao se, međutim, prevod ove pjesme u cijelosti koji je zabilježio H. Kreševljaković (Kalendar NU g. 1737).

Interesantne podatke o Muhlisiji nalazimo u Ali-pašinom pismu upućenom mletačkom providuru u Zadru god. 1748, dakle skoro 11 godina kasnije (up. bilj. 164). Iz njega vidimo da su Ali-paša i Muhlisija bili lični prijatelji i da je to prijateljstvo trajalo kroz cijelo vrijeme Ali-pašino vezirovanja u Bosni. Ali-paša je volio obrazovano društvo, pa je Muhlisiju vrlo cijenio. Iz pisma saznajemo da Muhlisija 1748 god. nije vršio dužnost kadije nego je bio Ali-pašin službenik, jedan od njegove pratnje. A kako ga Ali-paša, po primitku vijesti o svome premještaju, žurno šalje u Trikalu, mjesto svoga budućeg službovanja, vrlo je vjerovatno da je Muhlisija ovom prilikom dobio dužnost kajmekama u Trikali, da vrši dužnost valije dok stigne Ali-paša.

»Muhlisi« (iskreni) je njegov pjesnički pseudonim. Pored spomenute pjesme i pretstavke u Carigrad za pomoć iz 1738 (bilj. 22 i 60) koja svojom ljepotom izražavanja odražava također umjetnost stila napisao je u rodnom mjestu Gornjem Vakufu 1161/1749 god. još putopis na hadž u stihu.

3) Pjesmu od 14 dvostiha o ovoj bici spjevao je neki Abdul-Gani efendija. Njen početak glasi: کمار نیچه نک محوسی طاہوری - بالوقه اوستنه اولدی قصدری (Muvekit, isto, 494).

4) Pjesma poznatog pisca od 20 dvostiha počinje ovako: — کوردم کز می نیچه قرالی بیلد — عهدی بو زوپ چنگه رعیت بلدی (Kadić, knj. VI, 283). Ova, kao i pjesma pod br. 3 nalazi se zabilježena i u raznim medžlisima. Obadvije su bile popularne i po svojoj prilici pjevale se kao narodne pjesme.

5) Pobjeda Ali-pašina pod Banjom Lukom ubrzo je odjeknula i u Maloj Aziji. To se vidi po tome što je i u Brusi o ovom događaju spjevana dulja pjesma. Bivši sarajevski kadija, tada kadija u Brusi, Mumin-zade Ahmed Hasib-efendija poslao je Ali-paši čestitku datiranu 23-X-1737 (28 džumada II-1150) i s tim zajedno pjesmu od 25 dvostiha koja počinje:

مازک الله زهی سال حسرت انجام - خدا مه سم اعماق بلاد اسلام (Kadić, knj. VI, 289).

6) Prema spomenutim pjesmama na turskom jeziku Mehmed Kapetanović-Ljubušak je preradio, dopunio i na našem jeziku izdao dulju pjesmu pod naslovom »Boj pod Banjom Lukom godine 1737« o kojoj je ranije spomenuto. Pjesma je doživjela dva izdanja (Sarajevo, 1888 i 1905). Ovu pjesmu preveo je na turski jezik Osman Mazhar-paša Čengić i izdao pod naslovom بنالوقه صحرایی محاربه سی (Carigrad, 1326/1908).

Fatalne posljedice koje su za Austriju nastale bile su teže od samog ovog poraza. Ovim događajem započeo je nesretan tok cjelokupnog austriskog pothvata ne samo u Bosni, gdje je već odluka pala, nego i u Srbiji, gdje je vijest o ovom porazu demoralisala austriske trupe. To se odrazilo na daljem toku operacija. Ban Esterhazy, saznajući od nekih bjegunaca Hildburghausenova korpusa za katastrofu kod Banje Luke, napustio je opsjeđanje Bužima, čija je malobrojna posada na čelu s Ahmedom Bajraktarom odolijevala velikoj sili punih 14 dana. Kako su bile malobrojne posade u sjeverozapadnoj Bosni koje su se borile protiv Esterhazyja i progonile ga prilikom njegovog uzmaca govori i narodna pjesma:

»Bježi bane niz bužimske strane
Ne goni te sva butun Krajina
Već te goni tridest Jezerana.«¹¹⁷⁾

Borba za Novi Pazar i Sjenicu. Još na putu prema Sarajevu Ali-paša je svojom bujurulđijom od 15 avgusta naredio hercegovačkom muteselimu Murad-begu Čengiću¹¹⁸⁾ da odmah sakupi iz cijelog hercegovačkog sandžaka sve što je sposobno za borbu i povрати mјesta Novi Pazar i Sjenicu koja su kratko prije toga pala u ruke protivnika.¹¹⁹⁾

Osim gornjih pjesama Kadić je zabilježio više kronograma u stihovima o Banjalučkoj bici i to: od nekog Fevzi-efendije, šeha mevleviske tekije u Sarajevu i od više drugih nepoznatih autora.

¹¹⁶⁾ Mletački providur za Dalmaciju požurio je da čestita Ali-paši ovu pobjedu, što se vidi iz slijedećeg njegova odgovora (D. a. Zadar, Drag. arhiv, F. LXXII):

Generalnom providuru za Dalmaciju i Albaniju!

Nakon iskrenih želja i pozdrava javljamo da smo Vaše pismo primili i razumili, te Vam se ovim zahvaljujemo. S naše strane je učinjeno što je bilo potrebno i što se je moglo. Bog nam je pomogao, a neprijatelj koji je podmuklo prekršio mirovni ugovor dobio je što je zaslužio.

Dok smo mi još bili u Carigradu (kao veliki vezir) Francuska je napala Austriju. Mi tada nismo iskoristili priliku da Austriju napadnemo premda je bila formalno prazna. Iako je mirovni ugovor između nas i Austrije bio privremen i čuvanje granica bilo potrebno ipak mi 10 godina nismo slali vojsku na granice da ovog našeg susjeda, koji nas je sada mučki napao, ne bi uznemirivali. Pored svega nije se obaziralo na ovako naše prijateljstvo. Mi se nadamo da će podmuklog prekršitelja mirovnog ugovora stići zaslužena kazna.

Upravo nam je povodom ovoga događaja (pobjede) stigao i carski ferman.

Kadgod nam pošaljete svoga čovjeka budite sigurni da će se po mogućnosti učiniti sve u smislu našeg prijateljstva. Neka Vaše prijateljstvo bude vječito i čvrsto!

U zaštićenom Travniku, 23 rebia II 1150 (20-VIII-1737).

Alija, namjesnik Bosne.

¹¹⁷⁾ Jezersko, selo južno od Bužima. — Ovaj odlomak narodne pjesme čuo sam od prof. Uzeira Bisera.

¹¹⁸⁾ Murad-beg je sin ranije spomenutog Bećir-paše Čengića koji je poginuo u boju pod Ozijom. Imenovan je hercegovačkim sandžakbegom upravo prije 6 mjeseci. To se vidi iz Ali-pašine bujurulđije od 26-II-1737 (25 ševala 1149) upućene svima kadijama i ajanima hercegovačkog sandžaka, kojom ih obavještava da je Murad-bega postavio hercegovačkim sandžakbegom (sidžil 11).

¹¹⁹⁾ U svojoj bujurulđiji od 15-VIII-1737 (18 rebia II-1150) upućenoj hercegovačkom muteselimu Murad-begu, svima kadijama njegovog sandžaka, kapetanima, oficirima i ajanima Ali-paša ukratko kaže ovako:

»Posde kao i stanovništvo Novog Pazara i Sjenice, iz bojazni pred neprijateljem i okolnom rajom, napustili su svoje položaje i mјesta bez borbe. Tako je raja ušla u ova mјesta i time presjekla puteve koji vode iz Bosne.

Ustvari, početkom avgusta, dok je austrijska vojska bila koncentrisana u blizini skoro zauzetog Niša, pukovnik *Lentulus*, na putu prema Novom Pazaru stigao je u Karanovac. Posade Novog Pazara i Sjenice, bojeći se s jedne strane okolne raje koja je bila izrazila svoje simpatije i spremnost da se pridruži austrijskoj sili, a s druge strane austrijskih snaga koje su se približavale, napustile su ova mjesta.

Murad-beg je s vojskom ubrzo stigao i polovicom septembra već povratio spomenuta mjesta i očistio puteve. *Lentulus* je na uzmaku iz Novog Pazara već 16 septembra stigao do Čačka i osvojio to mjesto. On je ustvari bio kao pretstraža glavnine austrijske vojske koja je krenula prema istočnim granicama Bosne, jer je Seckendorf sada po treći put napustio svoj plan operacija i mjesto na jug odlučio poći na zapad preko Drine u Bosnu.¹²⁰⁾

Pohod na Užice. Iz druge Ali-pašine bujuruldije razabiremo njegov pokret prema Užicu. Ovo mjesto je tada bilo ugroženo u toliko što je *Lentulus* sa svojim četama i pojačanjem od 600 pješaka i 300 konjanika, na puptu za Užice 18 IX krenuo iz Čačka prema Požegi.¹²¹⁾ Osjetivši ovu opasnost, Užičani su odmah zatražili pomoć. Ali-paša je polovicom septembra svojom bujuruldijom naredio nekim hercegovačkim kadilucima da se sakupi sve ljudstvo sposobno za borbu i uputi prema Glasincu, gdje je određeno zborna mjesto. Ujedno ih je obavijestio da on lično s vojskom kreće iz Sarajeva 17 septembra.¹²²⁾

Ti, kao hercegovački muteselim, imaš oko sebe okupiti sve što je sposobno za borbu, ta mjesta osvojiti, djecu i žene (protivnika) zarobiti, a izbjeglo stanovništvo povratiti na svoja mjesta i posade ponovo uspostaviti.

Kada su za taj slučaj (pad tih mjesta) čuli Mahmud-paša, Hadži Hasan-beg i Ali-beg, sakupili su dobrovoljce nastojeći da unište odmetnike i da očiste puteve. Vi svi gore imenovani imate se sakupiti pod zapovjedništvom muteselima i pridružiti spomenutima. Ko god se ne bude odazvao, zaslužuje kaznu. Tako se naređenje izdaje od bosanske vojske« (sidžil 11).

¹²⁰⁾ Angeli, isto, 316.

¹²¹⁾ Isto, 318.

¹²²⁾ Bujuruldija od 16-IX-1737 (21 džumada I 1150) upućena je kadijama Blagaja, Stoca, Ljubinja, Cernice i Nevesinja, zatim svim kapetanima, agama, oficirima i ajanima. Njen sadržaj je slijedeći:

»Bilo je prije naređeno da se sve sposobno za borbu iz tih kadiluka i sva vojska kojom zapovijedaju kapetani stavi pod komandu hercegovačkog muteselima Murad-bega i da brane te krajeve. Sznali smo da se mnogi nisu odazvali ovoj zapovijedi, a i neki koji su se odazvali, bez dozvole su se udaljili i povratili svojim kućama. Svi su oni zaslužili kaznu, ali sada nije za to vrijeme, jer je neprijatelj prešao granice i sada se približava Višegradu. Zato u srijedu 17-IX (22 džumada I) vojska kreće iz Sarajeva prema Glasincu, a zatim će navaliti na neprijatelja.

Prema ranijem rasporedu, sve što je pod oružjem iz tih kadiluka, kao i snage kojima zapovijedaju kapetani — nakon što su ostavili posadu u tvrđavama — pod zapovjedništvom jednog od aga, a ostalo stanovništvo pod zapovjedništvom jednog od ajana, treba da žure prema Glasincu i da se tu priključe ostaloj vojsci. Nekase čuvaju oni koji se ne odazovu« (sidžil 11).

Kratica za mjesec nije čitljiva, ali obzirom na događaje i sadržaj same bujuruldije trebao bi biti džumada I.

Iako se svuda ističe apsolutna poslušnost i pokoravanje Ali-pašinim naređenjima, ipak iz ove bujuruldije razumijemo da je u spomenutim kadilucima bilo izvjesne neposlušnosti. Ovo se, po svoj prilici, odnosi na bujuruldiju od 15-VIII izdanu dakle mjesec dana prije ove. Njom je, kako smo vidjeli, bilo naređeno svima hercegovačkim kadilucima da ljudstvo sposobno za borbu upute pod zastavu Murad-bega Čengića koji je imao nalog da što prije povрати Novi Pazar i Sjenicu. Prema tome, stanovništvo kadiluka Blagaja, Stoca, Ljubinja, Cernice i Nevesinja nije se u potpunosti odazvalo ovoj naredbi.

Kada se vojska sakupila na Glasincu, Ali-paša je sazvaio vijeće koje je zaključilo da se Užicu pošalje pomoć od 6.000 ljudi pod zapovjedništom Mehmed-bega Fidahića.¹²³⁾

Lentulus je 24 IX krenuo iz Požege prema Užicu. Kako su austriskoj komandi stizale sve određene vijesti da Užicu ide pomoć iz Sarajeva, to je feldmaršal Philippi odredio kao pojačanje još 10 bataljona pješadije sa 2 topa pod komandom generala Waldeka. Uto se sam vrhovni komandant Seckendorf stavio na čelo ovog pothvata i nakon što je 29 IX razgledao položaj tvrđave i zaposjeo prilaze iz Bosne, naredio je da se slijedeći dan otvori vatra na tvrđavu. Branioci tvrđave uzvraćali su hrapro. Kada je Seckendorf sve pripremio za opći juriš, došlo je do pregovora. Posada je prihvatila predaju uz slobodan izlaz i 3 X ostavila tvrđavu.¹²⁴⁾ Seckendorf je odredio da užičku posadu do Višegrada otprati 130 vojnika pod komandom 2 oficira.

Mehmed-beg je na svom putu naišao na ovu kolonu, opkolio je i dopratio pred Ali-pašu. Austrisku pratnju Ali-paša je lijepo primio. On ju je šta više i nagradio, a zatim uputio natrag. Međutim prema posadi, koja je predala grad prije nego je stigla pomoć, postupio je vrlo strogo. Naredio je da se užički kapetan Smail-aga i kadija Mustafa-efendija na očigled cijele vojske i austriske pratnje pogube.¹²⁵⁾

Mehmed-beg se ponovo vratio na Užice i, vidjevši da je protivnik tvrđavu čvrsto zaposjeo i da se ne može osvojiti bez teškog oružja, poharao je donji grad i okolicu i povratio se Alipaši.

U to se vrijeme austriskim trupama i u Srbiji počelo izmicati tle ispod nogu. Zbog neuspjeha nastalo je međusobno optuživanje komandanata. Seckendorf je 14 septembra bio svrgnut i zatvoren.¹²⁶⁾ U to vrijeme je rumeliski beglerbeg Ahmed-paša Čuprilić stigao pred Niš s vojskom od 80.000. Na ultimatum Čuprilića, komandant tvrđave general Doxat je 16 septembra predao Niš uz slobodan izlaz. Zbog ovog gesta bio je osuđen na smrt i 28 III 1738 pogubljen u Beogradu.¹²⁷⁾ Tako je Čuprilić povratio Niš čije je osvojenje bilo najveći uspjeh Austrijanaca u cijelom ovom ratu.

Austrijanci su se primicali Drini i istočnim granicama Bosne koje je branio Ali-paša. Kako je duže vermena bio otsječen i neobaviješten o stanju na drugim frontovima, a s druge strane nemajući dodira s neprijateljem, da bi znao njegovo kretanje i namjere, Ali-paša je odredio opet Fidahića da pređe Drinu i izvrši rekognosciranje u Srbiji. Fidahić je s 200 konjanika izvršio postavljeni zadatak na zadovoljstvo Ali-pašino i od privedenih zarobljenika saznao za kretanje protivnika. Saznalo se i to da se jedna protivnička kolona već uputila prema tvrdom gradu Sokolu.

Ustvari, glavnina austriske vojske je, poslije pada Niša, bila u povlačenju prema Šapcu. Jedino general Grüne sa svojim jedinicama, koje su se najvećim dijelom sastojale od dobrovoljaca, pokušao je poći na zapad prema Drini i počeo

¹²³⁾ Novljanin, isto, 59.

¹²⁴⁾ Angeli, isto, 319.

¹²⁵⁾ Novljanin, isto, 60.

¹²⁶⁾ Angeli, isto, 319. — U septembru 1739 sudbinu Seckendorfa doživjeli su i feldmaršal Wallis kao i general Neipperg zbog neuspjeha kod Beograda i sramno zaključenog mira (Isto, 487).

¹²⁷⁾ Isto, 320 i 337.

opsjedati tvrđavu Sokol. Ali-paša je poslao Fidahića i Mehmed-bega Ali-begovića iz Zvornika sa 5—6 hiljada vojske, koji su stigli Sokolu i prisilili Grünnea na uzmak prema Valjevu. Stigavši pred Valjevo, koje su Austrijanci također bili napustili, Fidahić je poharao mjesto i širu okolicu i povratio se preko Drine.

Pribiranje austriskih trupa na svom povlačenju u Šapcu, Ali-paša je razumio kao koncentraciju prema Zvorniku. Zato je odmah udario s vojskom pred Zvornik. Međutim, izviđanja i pustošenja Fidahića s 1.000 konjanika prema Šapcu pokazali su da su Austrijanci u međuvremenu ostavili ovo mjesto. Glavnina austriskih trupa je već 12 XI 1737 prešla Savu.¹²⁸⁾ Ali-paša se zatim povratio s vojskom u Sarajevu.

Tako se završila ova godina ispunjena bojevima i Ali-pašnim pobjedama u Bosni.¹²⁹⁾ Njene granice bile su odbranjene, jedino je Užice ostalo još koji mjesec u rukama protivnika. Ovi događaji u Bosni imali su znatnog uticaja na zaključenje mirovnog ugovora između Austrije i Turske u Beogradu 1739 godine.

Na glas o pobjedama u Bosni, sultan Mahmut I poslao je Ali-paši svoje ručno pismo po specijalnom glasniku, silahšoru Mustafi, u kojem izražava svoju zahvalnost Ali-paši i ostalim zapovjednicima i vojnicima. Ali-paša je tom prilikom dobio na dar mač i ogrtač i ujedno 35.000 akči da se razdijeli oštećenim kako bi se na taj način donekle ublažile nevolje.¹³⁰⁾

Operacije u 1738 i 1739 godini. Ali-paša se i dalje užurbano pripremao za operacije i u idućoj godini sakupljajući hranu i vojsku. To se vidi iz izvjesnih njegovih naredaba koje je tada izdavao.¹³¹⁾

¹²⁸⁾ Isto, 324.

¹²⁹⁾ Sam Karlo VI napisao je u jednom reskriptu od 23-IX-1737 ovo: »Nas ne bole ni materijalni gubici, ni Niš ni drugi naknadivi gubici toliko, koliko smo ožalošćeni time, što je naše oružje u očima cijelog svijeta pretrpjelo sraman poraz« (Isto, 335).

¹³⁰⁾ Kadić, knj. VI, 286 (ferman bez datuma).

¹³¹⁾ Bujuruldijom od 20-X-1737 (25 džumada II 1150) upućenom ljubuškom kadiji, hercegovačkom muteseelimu i ajanima, Ali-paša ponovo naređuje sakupljanje hrane: »Kadilucima ejaleta redom naređuje se sakupljanje hrane za vojsku već prema pusule-defterima objavljenim po glasniku, kako je to poznato i cijelom narodu. Također se traži da se u isto vrijeme osigura dovoljna komora koja će sakupljenu hranu prenijeti do Sarajeva i predati defterdaru. Prema ovome se ima žurno raditi kako bi hrana što prije stigla u Sarajevo« (sidžil 11).

Dva dana kasnije (27 džumada II) Ali-paša je uputio novu bujuruldiju ljubuškom kadiji i trebinjskom vojnom zapovjedniku Hadži Hasanu u kojoj između ostalog kaže ovako: »Obaviješteni smo da se do danas niste odazvali i, u smislu carskog fermana, dali potrebnu pomoć u borbama za rat, a sve iz ljenosti i nepridavanja važnosti, pa ste zaslužili ukor i kaznu. Naređuje se da što prije sakupite potrebnu pomoć koja je raspisana na taj kadiluk. Vojničku pomoć mora, u svakom slučaju, dati svako od koga god se zatraži, i to što hitnije. Oni koji se ne odazovu imaju se pod pratnjom sprovesti Bosanskom divanu. Ko god je do ovog časa izrazio svoje negodovajne, ima se zapisati i ta imena dostaviti nama« (sidžil 11).

Kako se iz ovog vidi, ljubuški kadiluk se i poslije druge Ali-pašine naredbe oglušio da dade određeni broj boraca. Da li su u ovom kadiluku postojali neki objektivni razlozi za to i u kojoj je mjeri bilo to neodazivanje, nije mi poznato.

U smislu gornjih priprema, Ali-paša je svojom bujuruldijom od 24-II-1738 (5 zilhidžeta 1150) ponovo naredio kadijama, kapetanima, agama, oficirima i ajanima Ljubinja, Bekije-i Nove, Stoca, Nevesinja, Cernice i nahije Popovo da budno paze na to da se životne namirnice i stoka ne izvoze iz tih kadiluka i ne krijumčare preko granice. Ujedno određuje da se prema onima koji krše ovu zabranu i na taj način privredno slabe te krajeve, a pomažu neprijatelja, primjene stroge kazne (sidžil 12).

Na pretstavke za pomoć, o kojima je prije bilo govora, stiglo je za Bosnu nešto hrane u dubrovačku luku, o čemu svjedoče tri Ali-pašine bujuruldije.¹³²⁾ Iz njih se vidi da hrana koja je u februaru iste godine stigla u Dubrovnik nije bila na vrijeme prebačena u Sarajevo. Ovo svjedoči da postojeće rezerve u hrani kojima je Ali-paša dotle raspolagao nisu bile još iscrpljene.

U duhu tih Ali-pašinih priprema u januaru 1738 stigao je u Bosnu drugi carski ferman kojim sultan ponovo zahvaljuje Ali-paši na polučeniim uspjesima i izražava nadu da će Bošnjaci i u slijedećoj godini učiniti isti napor i pokazati istu hrabrost. Sultan je ujedno poslao 300 kesa akči za razne troškove.¹³³⁾

Već od početka 1738 Ali-paša rukovodi akcijama i manjim upadima preko Drine u Srbiju i time i preko zime, što prije nije bio običaj, vrši česta uznemirivanja malobrojnih austriskih trupa u mjestima zapadne Srbije. U februaru sakupio je Ali-paša vojsku od 15.000 boraca radi osvajanja Užica. Da bi se prvo osigurao s istoka, poslao je znatne dijelove ove vojske pod zapovjedništvom Ibrahim-paše Alipašića i Mehmed-bega Fidahića koji su prešli u Srbiju, zauzeli i razorili palanke Čačak i Sitnicu.¹³⁴⁾ Posade ovih mjesta razbježale su se prema Užicu.

Osvojenje Užica. Koncem februara ova se vojska još povećala. Sam Ali-paša s vojskom od 10.000 ljudi zauzeo je položaj kod Višegrada da bi spriječio eventualni pokušaj protivnika da pređe Drinu. Odatle je uputio jednu formaciju od 2.000 vojnika u Srbiju koja je osvojila Požegu. Istodobno je odredio Alipašića i Fidahića sa 6.000 vojnika da osvoje Užice. Opsjedanje tvrđave započelo je 1 marta. U tvrdom gradu nalazila se malobrojna austriska posada od 120 ljudi, pripadnika milicije izbjeglih iz Čačka i Sitnice i 200 vojnika pješadijske regimente »Königs-egg«, pod komandom kapetana Schenk a.¹³⁵⁾ Tri sedmice posada se branila sa 4 topa. Ibrahim-paša je dobio iz Zvornika dvije teške kartaune pod čijom su se

¹³²⁾ Prvom bujuruldijom od 1-III-1738 (10 zilkadeta 1150) Ali-paša je naredio kadijama i ajanima Stoca, Bekije-i Nove, Ljubinja i Cernice da što prije pošalju dovoljan broj konja (komoru), i to tačno koliko je određeno, za prenos hrane koja je stigla u dubrovačku luku, a namijenjena je bosanskoj vojsci (sidžil 11).

Drugu, istog sadržaja uputio je Ali-paša pet dana kasnije (6-III/15 zilkadeta), ljubuškom kadiji, malikane-eminu Hasan-paši i ajanima. U njoj naglašava da se hrana prilikom preuzimanja važe i da su tamo poslani kantari u tu svrhu. Ujedno napominje da se konji ne miješaju s konjima iz drugih kadiluka, kako ne bi dolazilo do zamjene i spora (sidžil 12).

Treća Ali-pašina bujuruldija o ovom predmetu od 17-VI-1738 (28 safera 1151) upućena je kliškom mutesarifu Ibrahim-paši, a glasi: »Obaviješteni smo da hrana koja je stigla u dubrovačku luku i koju je trebalo prebaciti u Sarajevo, još i sada stoji djelomično u luci, a djelomično je ostavljena u ljubinjskom kadiluku. Zato se obraćamo tebi da stvar pregledaš i odrediš ljude (komoru) koji će tu hranu sakupiti na jedno mjesto i dopremiti u Sarajevo. Isto je ovo pisano i trebinjskom kapetanu i agama da se za to pobrinu« (sidžil 12).

O ovom predmetu govori i pismo bez datuma spomenutog sandžaka Ibrahim-paše ljubinjskom kadiji. U njemu se apeluje da hranu koja djelomično stoji na teritoriji kadiluka, a djelomično još na dubrovačkoj skeli, treba što prije prebaciti u Sarajevo (sidžil 11).

¹³³⁾ Ferman od 22-I-1738 (1 ševala 1150) naslovljen je Ali-paši, svim kadijama bosanskog ejaleta, janičarskom agi, ajanima, kapetanima i bosanskim vojnicima (GH biblioteka, Kadića dokumenti).

¹³⁴⁾ Novljanin, isto, 73.

¹³⁵⁾ Angeli, isto, 414.

vatrom zidovi tvrđave porušili i zatrpali dva protivnička topa. Schenk je 24 marta pristao da preda grad uz slobodan izlaz te se preko Rudnika uputio prema Beogradu.¹³⁶⁾

Ostale operacije. Poslije osvojenja Užica Ali-paša skoro nije više imao dodira s austrijskim trupama na svome području, jer se i austrijska glavnina i glavnina turskih snaga u Srbiji kojom je zapovijedao veliki vezir bila pomakla na Dunav prema Beogradu. Zauzevši Rudnik, Ali-paša je dominirao cijelom zapadnom Srbijom. On je sada protegnuo svoje akcije i na Crnu Goru. Da bi kaznio nepokorna, porijeklom albanska plemena Klimente i Kuče koja su živjela u nepristupačnim crnogorskim brdima zbog njihovih čestih napada na palanke novopazarskog sandžaka (Novi Pazar, Bijelo Polje i Sjenicu), odredio je jedan kazneni korpus Hercegovaca pod zapovjedništvom Murat-bega Čengića. U ovoj akciji Murat-begu su pomogle s juga i albanske trupe pod zapovjedništvom bivšeg dukađinskog sandžak-bega Mahmut-oglu Mahmut-paše i skadarskog mutesarifa Hudaverdi Arif-paše.¹³⁷⁾

Koncem aprila naredio je Ali-paša akciju protiv Šapca.¹³⁸⁾ Jedinice iz Zvornika, Tuzle i Kladnja pod zapovjedništvom Mehmed-age Alibegovića i Mehmed-bega Fidahića, oba iz Zvornika, i Kebiri Mustafa efendije iz Tuzle, poharali su Prnjavor (kod Šapca) i Bijeljenu i s plijenom se povratili u Zvornik.¹³⁹⁾

Značajnijih bojeva u Bosni nije više bilo. Operacije na njenim sjevernim granicama kroz cijelu 1738 i 1739 imale su karakter više uzajamnih pograničnih upada i tradicionalnog pograničnog čarkanja na Uni i Savi, samo u izvjesnoj jačoj formi. Ove upade sa sjevera organizuju i predvode hrvatski kapetani Dubice, Kostajnice i Zrina. Značajniji napadi u 1738 dogodili su se dva puta na Kozorac i Novi, dok su Ličani sa sjeverozapada također izvršili napad na Ostrožac. Sve ove napade uspješno je odbijalo stanovništvo spomenutih palanki.¹⁴⁰⁾

Ali-paša se trudio da u smislu fermana koji je primio u proljeće 1738 poduzme odlučnu akciju protiv hrvatskih kapetana i spriječi česte upade u Bosnu s te strane. U Sarajevu je sazvao vijeće koje je zaključilo da se izvrši napad na hrvatsku Krajinu, naročito na zemlje između Kostajnice i Zrina, te Une i Kupe, gdje od prije 60 godina nije bilo turskih vojnih pohoda.¹⁴¹⁾ Sakupio je znatnu vojsku s kojom je krenuo iz Sarajeva i stigao pod Novi. Ovdje je sagradio most i u junu prešao Unu. Tom prilikom je poharao krajeve oko Kostajnice i Novodola sve do Kupe.¹⁴²⁾ Ali-paša je zatim počeo da opsjeda Zrin, ali, kako nije imao topova, nakon nekoliko dana povratio se u Bosnu i kod Starog Majdana podigao logor.

U to vrijeme stigla je u Bosnu manja vojna pomoć: tatarska vojska pod zapovjedništvom Mehmed Giraj-hana.¹⁴³⁾ Ovo je bila jedina vojna pomoć

¹³⁶⁾ Isto. — O osvojenju Užica postoji i jedna kronogram-pjesma nepoznatog pisca od 11 dvostiha u kojoj se hvali Ali-paša i slavi ovaj njegov uspjeh. Prvi stih ove pjesme glasi:

محمد الله نوید اولدی نسیم رحمت مولا - عوما عالمه ولدی صفا بخش وصیات افزا (Kadić, knj. VI, 326).

¹³⁷⁾ Novljanin, isto, 70.

¹³⁸⁾ Hammer, IV, 345.

¹³⁹⁾ Novljanin, isto, 69.

¹⁴⁰⁾ Isto, 76—82.

¹⁴¹⁾ Isto, 84.

¹⁴²⁾ Lašvanin, isto, 132.

¹⁴³⁾ Prema Hammeru (isto, 359) brojčana snaga ove vojske iznosila je 6.000, dok je prema Lašvaninu brojila svega 3.000 vojnika.

za vrijeme cijelog ovog rata koja je iz Carigrada upućena u Bosnu, i to u vrijeme kada je stvarni rat ovdje već bio završen. Ali-paša je pridružio tatarskoj vojsci još nešto bosanskih i hercegovačkih četa i formirao vojsku od 6.000 boraca, te je poslao ponovo preko Une. Ova je vojska opustošila mjesta Knezovu, Jasenovac i Dubicu.

U proljeće 1739 sva austriska sila bila je koncentrisana prema Beogradu. Kako je tim s jedne strane glavna opasnost za Bosnu bila otklonjena, a s druge strane i pogranična čarkanja na njenim sjevernim granicama bila rjeđa, to je Ali-paša dobio nalog da s bosanskom vojskom krene prema Beogradu i priključi se velikom veziru.

U maju iste godine Ali-paša je preduzeo pripreme i naredio skupljanje vojske na travničkom polju. Sa svom spremom i topovima pošao je preko Žepča na Drinu, a odavde prema Beogradu.¹⁴⁴⁾ Stigao je upravo pred veliku bitku kod Grocke (Hisardžik), koja se odigrala 22 jula i donekle odlučila sudbinom Beograda.¹⁴⁵⁾

U to vrijeme glavnina austriskih snaga nalazila se u području oko Zemuna i Pančeva. Kako se veliki vezir Ivez Hadži Muhamed-paša s brojnomo vojskom ubrzano kretao prema Beogradu, to je vrhovni komandant austriskih snaga, feldmaršal Wallis, bojeći se da Turci ne pređu Dunav i ne ugroze i Banat, odlučio da im se suprotstavi.

Ali-paša je, spojivši se s turskom glavinom, dobio nalog da s vojskom od 12.000 kao prethodnicom zauzme položaje i dominirajuće brežuljke kod Grocke. Austriska konjica, koja je u brzom maršu bila izgubila vezu sa svojom pješadijom, naišla je na dobro postavljene Ali-pašine zasjede i pretrpjela teške gubitke. Austriska pješadija pod zapovjedništvom Hildburghausena ubrzo je stigla kao i turska glavnina koju je predvodio veliki vezir. Tako je ovdje po drugi put Ali-paša stajao prema Hildburghausenu. U bici koja je trajala 12 sati Austrijanci su pretrpjeli težak poraz. Njihovi gubici iznosili su 5.865 poginulih: od toga 10 generala i 346 viših oficira.¹⁴⁶⁾ Turci su također imali velike gubitke. Austrijanci su istina toga dana zadržali svoje položaje, ali su se sutradan na iznenađenje velikog vezira povukli na lijevu stranu Dunava.

Osam dana kasnije (30 VII) došlo je do nove bitke kod Pančeva u kojoj su Austrijanci bili ponovo poraženi. Nakon toga se glavnina njihove vojske povukla na sjever, a Turci su opkolili Beograd. U isto vrijeme započela je živa diplomatska aktivnost za zaključenje mira koju je osobito forsirala Austrija. Wallis je poslao generala Neipperga u logor velikog vezira radi pregovora. Ali-paša, koji je stalno bio uz velikog vezira kao njegov pomagač i savjetnik, imao je vidnu ulogu kod ovih pregovora. Štaviše u izvjesnim momentima se veliki vezir i povukao prepustivši u pregovorima potpuno riječ Ali-paši.¹⁴⁷⁾

¹⁴⁴⁾ Za brzo prebacivanje preko Drine Ali-paši je dobro poslužio laki pokretni most, koji je izumio čuveni majstor toga vremena Muzafe-zade Abdulah iz Sarajeva (Novljanin, isto, 88). Ovdje se radi o nekom pontonskom mostu, uspješnoj tvorevini spomenutog majstora. Izvori, međutim, ne govore jasno o tome kakav je ustvari bio taj most. Dok Lašvarin (isto, 133) spominje da je Ali-paša u Fojnici i Kreševu dao da se skuju mnoga velika sidra kako bi od njih pravio čupriju preko Save, dotle Hammer (isto, 358) spominje da je most bio od kože i tako praktičan da su ga mogla voziti jedna kola.

¹⁴⁵⁾ Subhi, isto, 158.

¹⁴⁶⁾ Angeli, isto, 456.

¹⁴⁷⁾ Hammer, isto, 365.

Veliki vezir je uvjetovao početak pregovora za mir predajom Beograda. Nakon dugog natezanja Neipperg je konačno na to pristao. Tako je u Beogradu 1 septembra 1739 bio potpisan za Austriju težak ugovor o miru kojim su Turci dobili cijelu Srbiju s Beogradom, a u Bosni također sav teritorij izgubljen mirom u Požarevcu. Zaključenjem ovoga mira sjeverna granica Bosne postala je ponovo Sava i Una do Novoga.

Treći dan poslije potpisivanja mirovnog ugovora veliki vezir je odredio Ali-pašu privremeno za seraskera cjelokupne vojske kod Beograda.¹⁴⁸⁾ Ali-paša i novi austrijski komandant grof Schmettau utvrdili su, u smislu mirovnog ugovora, da se u roku od 6 mjeseci imaju porušiti sve dograđene i novoizgrađene utvrde u Beogradu.

Polovicom septembra vratio se Ali-paša sa svojom vojskom iz Beograda u Bosnu i tu ostao do 14 aprila 1740¹⁴⁹⁾ kada je premješten za namjesnika u Egipat. Za ovih 5 mjeseci, od njegova povratka iz Beograda do odlaska iz Bosne, nemamo nikakvih tragova o njegovu djelovanju.

III

OSTALO ALI-PAŠINO SLUŽBOVANJE I PONOVO VEZIROVANJE U BOSNI

Glavni razlog da je Ali-paša iz Bosne upućen u Egipat leži u tome što su i ovdje oslobodilačke struje bile jake i u proljeće 1740 dovele do otvorenih nereda i demonstracija protiv turske vlasti. Buntovni mamelučki begovi otkazali su plaćanje poreza i odavno potcjenjivali turske namjesnike. Ali-paša je bio već popularan po svojim uspjesima da takve neredе uguši. Kao i svuda ranije, tako i u Egiptu za vrijeme svoje jednogodišnje uprave Ali-paša je normalizovao stanje u zemlji kaznivši nepokorne mamelučke begove. Za uspješno izvršenu dužnost bio je nagrađen svečanim ogrtačem od samura.¹⁵⁰⁾

U to vrijeme su primijećeni sumnjivi pokreti Nadir-šahovih trupa prema istočnim granicama Anadolije, pa je i tamo bio potreban sposoban i hrabar namjesnik koji će budno stajati na toj granici i u slučaju potrebe preuzeti dužnost seraskera. Ta dužnost je bila povjerena Ali-paši koji je carskim fermanom bio premješten u Anadol. Nakon što mu je stigao zamjenik Tevkiî Jahja-paša, 17 V 1741 ostavio je Egipat.¹⁵¹⁾

Ali-paša je ostao godinu dana u Anadolu. Iako se za ovo vrijeme nije dogodilo ništa osobito u odnosima između Turske i Perzije, ipak je postojalo više znakova da je rat na pomolu, pa se je ukazala potreba da vrhovni položaj u državnoj upravi zauzme istaknuti vojnički autoritet. Tako je Ali-paša bio pozvan iz Anadola i 21 IV 1742 po drugi put došao na položaj velikog vezira.

Ubrzo su stigle nepovoljne vijesti od bagdaskog namjesnika Ahmed-paše da Nadir-šah postavlja nove zahtjeve. Ali-paša je nato poslao pola miliona

¹⁴⁸⁾ Isto. — O zauzimanju Beograda govori i jedna kronogram-pjesma nepoznatog pisca, koja sadrži 44 dvostiha. Pjesma počinje ovako:

مهراز مغازی بی محمود خان غاریکم - چال ملکہ اولمش تیغی مرآت حلا دادہ (Kadić, knj. VI, 351—353).

¹⁴⁹⁾ Lašvanin, isto, 220.

¹⁵⁰⁾ Subhi, isto, 199.

¹⁵¹⁾ Isto.

akći bagdaskom i erzerumskom namjesniku za naoružanje. Nadir-šah je ubrzo prekršio mir zaključen 1736 i pošao s vojskom prema Erzerumu i Dijaribekru. Za seraskera protiv Perzije veliki vezir Ali-paša je imenovao namjesnika u Dijaribekru Ali-pašu. Nadir-šah je međutim ubrzo stigao pred Bagdad i poharao cijelu okolinu.

Za ovo vrijeme rješavalo se i pitanje teritorijalnog razgraničenja u smislu mirovnog ugovora u Beogradu, koje se naročito odnosilo na sjeverne granice Bosne. Austriski pretsavnici odugovlačili su sprovođenje u djelo odredaba mirovnog ugovora koje se odnose na razgraničenje i teško su pristajali da otstupe cijeli pojas u Bosni preko Save i Une do Novoga kao i sam grad Novi. To se pitanje dugo rješavalo. U tome se Ali-paša svesrdno zalagao kao najveći zaštitnik Bosne. Ovo pitanje je riješeno tek nakon što je Ali-paša bio svrgnut s položaja velikog vezira.¹⁵²⁾

Događaji na istočnom ratištu razvijali su se nepovoljno po Tursku. Kerkuk je pao u ruke Nadir-šaha, a Bagdad i Basra bili su opkoljeni.¹⁵³⁾ Uto je stiglo Ali-paši pismo od Bagdaskog namjesnika Ahmet-paše u kojem traži da veliki vezir lično pođe s vojskom u pomoć. Ali-paša je pokazao ovo pismo sultanu koji je to shvatio kao stvarnu želju Ali-pašinu da ide kao serasker lično voditi operacije u Perziji, što se sultanu nije sviđjelo. Zbog neuspjeha u ovom ratu Ali-paša je 20 IX 1743 bio svrgnut s položaja velikog vezira i opet prognan na otok Lesbos. U prognstvu je ostao po svoj prilici nekoliko mjeseci, jer se u 1744 spominje kao namjesnik u Kandiji.

U proljeće 1745 Ali-paša je po drugi put upućen za namjesnika u Bosnu i 7 aprila stigao u Sarajevo. Sada je međutim zatekao posve nove prilike i drugo raspoloženje.¹⁵⁴⁾ O drugom Ali-pašinom vezirovanju u Bosni ne govore ništa domaći turski izvori. Muvekit samo jednom rečenicom bilježi da se u to vrijeme nije dogodilo ništa osobito i da je vladao red. Ovdje štaviše postoji i neslaganje u pogledu samog vremena. Dok Sâmî, Koču i Muvekit, pa prema tome i Bašagić bilježe godinu 1744 (1157) kao vrijeme druge Ali-pašine uprave u Bosni, dotle Lašvanin, Batinić, a prema njima i Prelog navode godinu 1745. Kako je Lašvanin bio savremenik (umro 2 septembra 1750)¹⁵⁵⁾ i kako tačno bilježi dan dolaska i odlaska Ali-pašina, to smatramo da su njegovi navodi vjerodostojniji. I podaci koje pruža Hammer slažu se s datiranjem Lašvanina.¹⁵⁶⁾ Isto tako, u pogledu događaja koji su se u to vrijeme zbili, upućeni smo samo na ono što nam daju savremeni domaći kroničari.

U ovo vrijeme nije bilo ratnih operacija. Ipak je Ali-pašina dužnost i pored toga bila teška. Neprestani ratovi iscrpili su državne blagajne, a Ali-paša je po nalogu svojih gospodara nametnuo teške poreze na narod. Smatrajući da imućniji slojevi društva mogu lakše podnijeti i teža materijalna opterećenja nego siromašni slojevi i najmanja, Ali-paša je najviše poreze udario na bosanske feudalce, begove i kapetane. Oni su se zbog toga pokušali oduprijeti ovom nasilnom oporezivanju zbog čega su opet neki od njih platili glavom. Prema Batiniću, međutim, porezi su bili

¹⁵²⁾ Isto, 238.

¹⁵³⁾ Isto, 232.

¹⁵⁴⁾ Lašvanin, isto, 222.

¹⁵⁵⁾ Up. J. Jelić, Ljetopis fra Nikole Lašvanina (GZM, 1914, sv. 3, 336),

¹⁵⁶⁾ Hammer, isto, 409—410.

utrostručeni na kršćane i sve seljake. Ali-paša se uzalud trudio da savjetima uvjeri narod da to nisu nikakve represalije nego samo državna potreba. Ispred naroda su dolazile deputacije u Sarajevo da bi privolili valiju na popuštanje, ali je Ali-paša neke dao zatvoriti.¹⁵⁷⁾ Zbog toga su se pobunili neki kadiluci u Hercegovini kao prozorski i drugi. Ali-paša je odgovorio još strožije i poslao u Hercegovinu delibašu Vlahinića da prisilno ubire raspisani porez. Tom je prilikom došlo do nereda u kojima je poginulo više osoba i brat hercegovačkog muteselima.¹⁵⁸⁾ Ovakvim postupkom Ali-paša se jako zamjerio Bošnjacima, pa je zato njegova uprava ovaj put potrajala samo 6 mjeseci. Na tužbe iz Bosne Ali-paša je 8 oktobra 1745 bio svrgnut i premješten u Haleb.

Iste godine stigle su u Carigrad vijesti s istoka da Nadir-šah ponovo kreće prema Karsu, pa je Ali-paša iz Haleba bio premješten u Anadol i ujedno ponovo preuzeo dužnost seraskera. On je u ovoj godini uspješno vodio operacije protiv Perzijanaca. Nakon poraza turske vojske kod Erivana došlo je do pregovora i zaključenja prilično povoljnog mirovnog ugovora za Tursku 1746 godine.

Poslije zaključenja mirovnog ugovora s Perziom, Ali-paša je vodio operacije protiv pobunjenika koji su se u to vrijeme pojavili u Anadolu. On je uspio da za kratko vrijeme skrši njihovu moć i uspostavi red. Za revno izvršenu dužnost sultan ga je ponovo pohvalio svojim ručnim pismom i kao nagradu poslao mu svečani ogrtač i konja.¹⁵⁹⁾

Tadanji veliki vezir Tirjaki Mehmed-paša bio je veliki Ali-pašin neprijatelj i nastojao je više puta da ga uništi. Sultan Mahmud I je međutim

¹⁵⁷⁾ Iako je u to vrijeme vezirsko mjesto bilo Travnik, ipak više podataka govori o tome da je Ali-paša za vrijeme svog vezirovanja u Bosni, koje je u svemu trajalo pet i po godina (računajući tu i ono kasnije u 1747), ponekad i po duže vremena upravljao iz Sarajeva. Kao potvrdu za to možemo navesti slijedeće momente:

a) Koncem 1737, kada je bilo aktuelno pitanje odbrane granica na Drini vidi se da je Ali-paša sa sjedištem bio u Sarajevu. Tu je sazivao divan prije akcije na Užice, a hranu iz Hercegovine kao i onu koja je kasnije stigla preko dubrovačke luke koncentrisao je u Sarajevu. U ovo vrijeme također vidimo da deputacije dolaze Ali-paši u Sarajevo, a ne u Travnik.

b) Uz Carevu džamiju u Sarajevu, kraj samih kamenih stupova koji dijele dvorište džamije od groblja, nalaze se jedan uz drugi dva dječija groba, ograđena zajedničkom kamenom ivicom, s nišanima bez natpisa. U njima leže dva malodobna Ali-pašina sina. Jednom je ime Abdulah, koji je umro 1149/1736—7, a drugom Husrev-beg, umro 1151/1738—9 (Up. H. Kreševljaković, isto, 90). Ova činjenica također jasno govori o tome da je Ali-paša i prije Banjalučke bitke, kao i poslije, u 1738, privremeno vezirovao u Sarajevu.

c) U Ali-pašinoj vakufnami nalaze se pored ostalih i dvije ovjere sarajevskih kadija, istina obje bez datuma. Jedna potječe od kadije Hasana b. Sulejmana, zvanog Damad Ali-zade (جرى ما فيه . . . حرره الفقير الى الله تعالى حسن بن سلمان المعروف بد ماد على زاده المولى خلافة بمدينة سراي بوسنه) a druga od prije spomenutog kadije Mustafa-efendije Muhlisije (استمدت من الله القدير محلى مصطفى) Ovo također svjedoči o Ali-pašinom dužem boravku u Sarajevu.

Spomenuta vakufnama nalazi se u privatnoj kolekciji univerzitetskog profesora M. Tajiba Okića u Ankari koji mi je ukazao svoju pomoć i susretljivost, pa mu dugujem zahvalnost kako za ove tako i za podatke iznesene u bilješkama 19 i 165.

d) Od spomenutih Ali-pašinih pisama na adresu mletačkog providura u Zadru 4 su pisana iz Sarajeva, nažalost nijedno nije datirano (up. bilj. 21).

¹⁵⁸⁾ Lašvanin, isto.

¹⁵⁹⁾ Hammer, isto, 418.

visoko cijenio vrline Ali-pašine, pa su namjere velikog vezira bile uvijek osujećene. Konačno je veliki vezir bio svrgnut zbog raznih podmetanja i mržnje prema Ali-paši.¹⁶⁰⁾

U to vrijeme ponovo je došlo u Bosni do većih nereda. Ali-pašinom nasljedniku Bostandži Sulejman-paši (1745—1747) nije pošlo za rukom da uspostavi ugled državne vlasti. Bosansko plemstvo iskoristilo je težak položaj pretstavnika vlasti za svoje separatističke težnje. Sarajlije su se stavile na čelo pokreta protiv carigradskih upravljača, a janičarske baše i domaći janičari su im se priključili. Prema ovoj brojnoj vojsci nezadovoljnika bila je preslaba pašina tjelesna straža, a uz to i nepouzdana, jer se sastojala od naših domaćih ljudi. Centralna vlada je odlučila da postupi energičnije i po treći puta poslala u Bosnu Hekim-oglu Ali-pašu, koji je 13 IV 1747 stigao u Sarajevu.¹⁶¹⁾

U isto vrijeme stigao je u Bosnu i carski kapidžija da lično razreže poreze u Bosni, ali su ga Sarajlije protjerali. Ali-paša je tada došao u Sarajevo da pokuša umiriti narod i skloniti vođe na popuštanje, ali bez uspjeha. Pritajio je ovaj put svoj gnjev i povratio se u Travnik. U septembru iste godine pozvao je k sebi sarajevskog kadiju Abdulah-efendiju, hasedžiju, age i bajraktare. Kako na incidente u Sarajevu već nekoliko mjeseci Ali-paša nije reagirao, to se ovi odazvaše pozivu. Tom prilikom Ali-paša je dao pogubiti dva bajraktara, a sarajevskog kadiju je prognao u Vranduk. Ali-paša je smaknuo i novskog kapetana Džaferebega Cerića.¹⁶²⁾ Ni ovaj put nam domaći turski izvori ništa ne govore o ovim događajima u Bosni, a i ono što nam daju domaći kroničari vrlo je oskudno i još neispitano.

Poslije ovakvih strogih mjera nastalo je privremeno zatišje, ali je u januaru 1748 došlo do novih nereda. U pobuni koja je tada izbila u Mostaru poginuo je valijin izaslanik i više ljudi. U Sarajevu, također, počele su ponovo janičarske baše da prave nered. Pronašavši navodno carski ferman kojim se umanjuje visina raspisanih poreza, razaslali su njegove prepise po cijeloj Bosni i time oglasili Ali-pašine postupke kao nezakonite. Nastalo je gibanje na svima stranama. Ali-paša je počeo popuštati i u martu razaslao bujuruldije u sva mjesta Bosne i Hercegovine kojima je obavijestio da se novi porezi neće tražiti i pozvao narod da sačuva red. Kako su se neredi nastavili, Ali-paša je počeo s represalijama. U Skoplje, Duvno i Livno poslao je svoga delibašu sa 70 konjanika, koji su pobili prvake nezadovoljnika, a janičarske baše rastjerali.¹⁶³⁾

Ali-paša je ovaj put izazvao protiv sebe još veće nezadovoljstvo, nego prije. Nekadašnji poslušni ajani s kojima je odbranio granice Bosne i pobijedio austrisku silu, postali su sada njegovi bijesni protivnici. Bosanski prvaci ponovo su uputili tužbe u Carigrad, pa je 31-III-1748 bio premješten u Trikalu.¹⁶⁴⁾

¹⁶⁰⁾ Ibnul-Emin, isto, 200.

¹⁶¹⁾ Muvekit (isto, kopija, I, 538), a prema njemu Bašagić (isto, 102) i Prelog (isto, II, 5) daju ovdje pogrešne podatke kad tvrde da je Ali-paša po treći puta došao u Bosnu 1746 godine. Kod Lašvanina (isto, GZM, 1890, str. 223) nalazimo podatak da je 7-I-1747 bio smijenjen bos. valija Bostandži Sulejman-paša i da je 24-II stigao u Travnik Ali-pašin kajmekam, dok je Ali-paša stigao u Bosnu odnosno Sarajevo 13-IV-1747. Kako se datiranje Lašvanina posve podudara sa izvjesnim drugim podacima u pogledu Ali-pašina dolaska kao i u pogledu njegova odlaska iz Bosne, kako ćemo to vidjeti, to smatram da su podaci Lašvanina tačni.

¹⁶²⁾ Lašvanin, isto, 223 i 224.

¹⁶³⁾ Isto, 224.

¹⁶⁴⁾ I ovdje Prelog (isto, II, 6) pogrešno tvrdi da je Ali-paša bio svrgnut 1747 godine. Međutim, iz originalnog Ali-pašinog pisma upućenog mletačkom providuru u Zadru vidi se da je on bio premješten u Trikalu tek 31-III-1748 (D. a. Zadar; Drag. arhiv, F. LXXII).

Iz Tri kale Ali-paša je bio upućivan i na druge strane, a zatim za namjesnika u Trapezunt da bi tamo ugušio pobune. Nakon što je uspostavio red, 1754 bio je premješten opet u Anadol. Na putu mu je stigla vijest, 15 II 1755, da ga je novi sultan Osman III (1754—1757) imenovao velikim veziirom.

Tako je Ali-paša po treći put zauzeo ovaj visoki položaj i 27 marta preuzeo dužnost. Njegovo preuzimanje vlasti bilo je i tada svečano dočekano, a više pjesnika mu je, po običaju, ispjevalo hvalospjeve.¹⁶⁵⁾ Međutim, na ovom položaju ostao je vrlo kratko, jer je 53 dana nakon preuzimanja dužnosti bio svrgnut. Kao povod svrgavanju navodi se izbijanje velikog požara u Ajvan-palati, dok je stvarni razlog ležao u njegovu lošem držanju prema silahdaru Ali-agi, kasnijem velikom veziru B i k l i A l i - p a š i. Nakon smjenjivanja nije bio po običaju pozvan u dvor, nego otpremljen u zloglasnu »Djevojačku kulu«, koja se nalazila na obližnjem usamljenom otoku. Bilo je naređeno da se Ali-paša i pogubi. Slijedećeg dana, međutim, na zagovor sultanove majke, bio je pomilovan i prognan u Famagustu na Kipru. Koliki je ugled uživao u cijeloj imperiji, vidi se po tome što ovaj put, iako u nemilosti i progonstvu, mnoštvo naroda na Kipru priredilo mu je doček i obasulo ga darovima.

Iste godine interesantnom slučajnošću Ali-paša je bio oslobođen progonstva. Naime, jedan Ali-pašin prijatelj, bivši kadija u slučajnom susretu sa sultanom Osmanom III iskoristio je priliku i uspio probuditi kod njega milost i naklonost

Skraćen prevod ovoga pisma glasi:

Mletačkom generalnom providuru za Dalmaciju i Albaniju.

Nakon prijateljskih pozdrava javljam Vam slijedeće: Donosioc ovoga pisma je moj prijatelj i jedan od moje pratnje Muhlisija Mustafa efendija koji mojim poslom putuje u Trikalu. On putuje preko splitske luke. Molim Vas da spomenutog ukrcate na poseban brod i da ga hitno prebacite do luka Kolosa, Drača, Ulcinja ili Bara, već prema tome gdje bude želio da se iskrci. Ovo Vam pišemo s gornjom molbom i nadamo se da ćete imenovanog što prije otpremiti kuda želi.

U zaštićenom Travniku, 1 rebia II 1161 (31-III-1748).

Na lijevoj margini napisan je postscriptum:

Spomenuti je moj veliki prijatelj i moj službenik, a u Trikalu ga šaljem mojim poslom. Molim Vas nemojte ga zadržavati u kontumaciji, nego ga odmah ukrcajte na prvi brod, a cijenu koštanja će on platiti. Ovim ćete mi učiniti veliku uslugu.

Na desnoj margini otisnut je pečat, a do njega pendža u kojoj je vrlo čitljivo napisano: *علي • لي • بو سنه سابقا* (Alija, bivši namjesnik Bosne).

Iz sadržaja ovoga pisma možemo pouzdano zaključiti da ga je Ali-paša uputio odmah poslije primljene vijesti o premještanju i da datum pisma odgovara datumu njegova odlaska iz Bosne.

Da je ovo tačno vidi se iz slijedećeg podatka kod Lašvanina: »...prvi dan aprila (1748) ode Ali-paša mazul (svrgnuti) iz Travnika, i Sarajlije mu ne dadoše proč na Sarajevo nego ode na Žepče, nit mu vilajet dade komoru, ni večere, nego sve za njegove jaspere, i š njim ode njegov rečeni mazul« (J. Jelenić, Ljetopis fra Nikole Lašvanina, GZM, 1915, str. 25).

¹⁶⁵⁾ U turskoj je bio običaj da pjesnici posvećuju svoje pjesme sultanima i istaknutim državicima. Tako je o Ali-paši i njegovim uspjesima nastao veći broj pjesama ne samo u Bosni, nego i na drugim stranama. Mnoge od tih pjesama zabilježio je Zijaudin u spomenutoj biografiji svoga oca. Međutim, postoji i poseban kodeks pjesama o Ali-paši pod naslovom: *حکیم او علی علی پاشانک صدارت و خیراتی جقنده تاریخ مظلومه*. Rukopis se sastoji od 205 lista, a nalazi se u Univerzitetskoj biblioteci u Carigradu (No, T. 2962). Ovaj kodeks sadrži mnogobrojne hvalospjeve i kronograme od raznih pjesnika i donekle pretstavlja Ali-pašinu biografiju u stihu. Prema izvodu iz sadržaja ovoga djela vidi se da se najveći broj ovih pjesama odnosi na Ali-pašu kao velikog vezira.

prema Ali-paši. Na to se njegov sin Zijaudin obratio s molbom sultanu, pa je Ali-paša bio oslobođen prognanstva i upućen po drugi put za namjesnika u Egipat.¹⁶⁶⁾

Egipatski begovi, plemenske poglavice, muftije i pretstavnici pravnih škola (mezheba) dočekali su Ali-pašu s velikim počastima. Njegov položaj u Egiptu nije bio nimalo zavidan. Ovdje je zatekao prilike slične onima u Bosni 1745 i 1747. Osiljeni egipatski begovi odavno su potcjenjivali osmanliške upravljače, pa je plaćanje poreza centralnoj blagajni dolazilo često u pitanje. Osim toga lokalne pobune i protesti protiv turskih namjesnika bile su česta pojava. Ali-paša je uspio da normalizuje stanje i obezbijedi redovito plaćanje poreza. Tadanji veliki vezir Ragib Muhamed-paša bio je Ali-pašin prijatelj i veoma ga cijenio. On mu je dozvolio da ode iz Egipta i pređe u Malu Aziju gdje god bude želio. Tako je u februaru 1757 došao u Egipat za namjesnika carigradski kajmekam Ali-paša, a Hekim-oglu Ali-paša je bio premješten za namjesnika u Anadol.¹⁶⁷⁾

Ali-paša je već bio iscrpljen i oronuo. Došavši u Kutahiju, tadanje sjedište anadolskog ejaleta, nakon kratke urinarne bolesti, a prema nekima, otrovan od svojih potčinjenih, umro je 14 VIII 1758 (9 zilhidžeta 1171), u 70 godini života.

Sahranjen je slijedećeg dana (10 zilhidžeta) uz ogromno učešće naroda. Pokraj Careve džamije, nedaleko valijinih dvorova pokopan je privremeno. U smislu oporuke koju je za vrijeme bolesti napisao, porodica je tražila da se prenese u Carigrad. Tako je, nakon 26 dana, na temelju carskog fermana, prenesen u turbe pokraj svoje džamije.¹⁶⁸⁾

* * *

Ali-paša je za života uživao veliki ugled i poštovanje kod svih savremenih pretstavnika javnog i političkog života ne samo u Turskoj nego i u Evropi. Slovio je kao čovjek vanrednih sposobnosti. Posjedovao je mnoge lične odlike kojima je osvojio opće simpatije. Isticao se naročito svojom darežljivošću i pravednošću. Prema bogatim i moćnim bio je strog vezir, dok je prema siromašnim i slabim bio milostiv, plemenit i darežljiv. Svi turski pisci ističu ove njegove odlike i u njima nalaze, pored ostalog, razlog njegovih uspjeha.¹⁶⁹⁾ Preko 30 godina bio je vezir.

¹⁶⁶⁾ Na polasku iz Kipra, u luci je primio vijest da je veliki vezir Bikli Ali-paša svrgnut i pogubljen. On je bio veliki neprijatelj Hekim-oglu Ali-paši i bio je uzrokom njegova posljednjeg svrgavanja s položaja velikog vezira. Čuvši ovu vijest, Ali-paša reče: »I ovaj moj neprijatelj ode na istinu« (Ibnul-Emin, isto, 204).

¹⁶⁷⁾ Hammer, isto, 490.

¹⁶⁸⁾ Kratak prevod ovog fermana od 6-IX-1758 (3 muharema 1172) glasi: »Radi prenošenja zemnih ostataka u Carigrad bivšeg namjesnika Anadola i ranijeg velikog vezira Hekim-oglu Ali-paše, koji je pokopan u Kutahiji, a na traženja porodice preminulog, izdaje se slijedeća naredba: U pogledu prenosa ostataka preminulog u turbe pokroj njegove džamije u Carigradu niko ne smije praviti zapreka kako u Kutahiji, tako i prilikom cijelog putovanja. Tako se ima postupiti« (Ibnul-Emin, isto, 205).

¹⁶⁹⁾ »On je odabrana ličnost slična Bermekijama, stjecište darežljivosti i dobrote, obrazovan, filozofskih pogleda. Njegova oštroumnost izazivala je divljenje. U postizavanju svojih ciljeva nije mu bilo ravnog. Ukratko bio je odabrana ličnost« (Dilaver-zade, isto, 47).

Vasif o njemu kaže ovako: »Darežljiv, plemenit i divnog držanja. U njegovim očima zlato nije bilo vrednije od zemlje. Gdje god je službovao, rijetko se kada dogodilo da je koga siromaha oglobio. Naprotiv, često se događalo da bi bogatašima, pa i vezirima, zaplijenio pune kese zlata i podijelio siromašnima. Bio je od onih koji se drže izreke: »Bolje je da se imetak oduzme samo jednom bogatašu, nego da se oglobi stotinu siromaha«. Događalo se da je i smrću kažnjavao. To je naročito vrijedilo za njegovu pratnju i podređene, kojima je inače ukazivao

Treba spomenuti da je Ali-paša bio i učen čovjek. Pored svojih državnčkih poslova bavio se i književnim radom. Pjevao je literarno vrijedne gazele većinom religioznog sadržaja. Malo se, međutim, njegovih pjesama sačuvalo, a izgleda da ih nije mnogo ni bilo. Jednu takvu pjesmu od 7 dvostiha zabilježio je i Vasif.¹⁷⁰⁾ Kao svoj književni pseudonim upotrebljavao je epiteton »Âlî« (uzvišen) koji se ističe i na njegovom pečatu.¹⁷¹⁾

O ovom vojskovođi i državniku pohvalno govore i zapadni kao i savremeni bosanski izvori. Franjevci su malo koga bosanskog namjesnika pohvalili, međutim savremeni franjevački izvori hvale Ali-pašinu razboritost i pravednost. Lašvanin o njemu kaže ovako: »Čovik mudar i u vojnički zanat razuman i kripak i po narod dobar.«¹⁷²⁾ Ovakva ocjena Lašvanina, koji je bio više sklon da dadne strog sud, nego da ga hvali, najbolje karakteriše Ali-pašu kao čovjeka, državnika i vojnika.

Ali-pašino vezirovanje u Bosni, njegovi uspjesi i zasluge naročito u 1737 godini našli su snažnog odraza i u savremenoj književnosti, kakav primjer rijetko nalazimo kod ostalih namjesnika cijelog turskog perioda. Ta činjenica najubjedljivije govori o važnosti tih događaja i veličini Ali-pašinih zasluga za odbranu bosanskih granica. Pored Novljanina koji je, kako smo vidjeli, opisao njegove ratne uspjehe u odbrani Bosne, bilo je i drugih pisaca koji su svoje književne tvorevine posvetili Ali-paši. Opća radost došla je do izražaja i u mnogim hvalospjevima od kojih neke pretstavljaju i književnu vrijednost.¹⁷³⁾

veliku pažnju, ali kod naročitih prestupa i krv je prolijevao... Ukratko, njegov ejalet je bio snažan, a neprijatelja je svuda slavno porazio. Slava i dobar glas njegove vladavine ispunili su svijet. Nije mu u to vrijeme bilo ravna. Bio je vješt i literarnim sastavima. Pisao je gazele i hvalospjeve od literarne vrijednosti« (Tarih, 136).

Ismail Zijaudin govori o svojstvima svoga oca ovako: »Poznat po svom moralu i plemenitim svojstvima, u inteligenciji i oštroumnosti sličan Aviceni i Platonu, rijedak po svojoj plemenitosti i hrabrosti, utočište za sve koji pomoć traže, obljubljen kod nižih i viših, visoko obrazovan, u kaligrafiji pravi umjetnik, humorista, pjesnik raznih hvalospjeva i gazela« (Ibnul-Emin, isto, 205).

¹⁷⁰⁾ Vasif, isto, 137.

¹⁷¹⁾ Ali-pašin pečat potječe iz 1722 godine kada je prvi puta postao pokrajinski namjesnik i to u Adani, a upotrebljavao ga je svuda kasnije sve do svoje smrti. (Up. I. H. Uzunçarşılı, Belleten, Ankara, 1949, sayı 16, 513). Na njemu je, kako se vidi, ispisan slijedeći tekst:

بجیب خدای لم بزی

اوله عالی الهی

قدر علی

۱۱۳۵

Prevod glasi:

»Bože! Tako ti miljenika gospodara vječnoga (tvoga miljenika Muhameda), neka je visok položaj Alijin« 1135 (1722).

Na pendži koja uz pečat stoji redovito na desnoj margini Ali-pašinih pisama svuda je čitljivo napisano: علی والی بوسنه (= Alija, namjesnik Bosne).

¹⁷²⁾ Lašvanin, isto, 129.

¹⁷³⁾ Pored spomenutih hvalospjeva nastalih povodom Ali-pašine pobjede pod Banjom Lukom, spomenuću još neke od njih koji nisu vezani za taj događaj kao i dva djela u prozi posvećena Ali-paši:

1) Prvi poznati hvalospjev o Ali-paši u Bosni spjevao je spomenuti sarajevski kadija Mumin-zade Ahmed Hasib-efendija. U vezi nastanka ove pjesme Kadić bilježi slijedeću anegdotu: Ali-paša je godine 1149 (1736/7) došao iz Travnika u Sarajevo i tu sa svojom svitom boravio nekoliko dana. Neke ugledne Sarajlije nisu mu tom prilikom ukazali dovoljno gostoprimitstva i počasti, pa je Ali-paša po povratku u Travnik naredio da se dopreme i zatvore. Kako se narodu u Sarajevu u toj stvari obraćao kadiji, to je ovaj otišao lično u Travnik da interveniše.

Iz svega proizlazi da je Ali-paša svoj uspon postigao zahvaljujući prvenstveno svojim vojničkim sposobnostima. On je bez sumnje bio sposoban vojskovođa. Zbog toga je bio upućivan na sve strane imperije gdje god se postavljalo pitanje odbrane, bilo odbrane granica od vajnskog neprijatelja, bilo ugušivanja pobuna u zemlji.

Posve je, međutim, razumljivo što su vladajući krugovi u vijeku postepenog raspadanja turske imperije protežirali ličnosti koje su se isticale na bilo kojem polju djelatnosti u javnom životu i s vremena na vrijeme povjeravali im i najviši položaj u državnoj upravi. Tako je Ali-paša kao istaknuti ratnik tri put dolazio na položaj velikog vezira, ali se u ovoj funkciji nije ni jednom naročito istakao, kao što se u mirnoj situaciji i kao namjesnik teže snalazio. To se najbolje vidjelo za vrijeme njegova drugog i trećeg namjesništva u Bosni kada je izazvao protiv sebe sve narodne slojeve i oba put, tek nekoliko mjeseci po svome dolasku, bio pre-mješten.

* * *

Zadužbine. Ranije je spomenuto da je Ali-paša u Tebrizu kao muhafiz (1726—1728 i 1731) sagradio džamiju i medresu. Međutim, značajnije su njegove zadužbine koje je ostavio u Carigradu. U vremenu kada je prvi put bio veliki vezir, sagradio je u evropskom dijelu Carigrada poznatu džamiju koja sada nosi njegovo ime. U stvari, na mjestu današnje džamije stajala je prije manja džamija ili, bolje, mesdžid od drvene građe koju je Ali-paša sagradio dok je bio pokrajinski namjesnik. Čim je došao na položaj velikog vezira 1732, započeo je na istom mjestu da podiže novu veliku džamiju od kamena čija je gradnja završena 1734. Ali-paša

Tada je Ali-paši predao pjesmu od 23 dvostih u kojoj ga slavi i ujedno moli da pusti zatvorene Sarajlije. Ali-paša je pustio zatvorenike, ali mu se ta intervencija od kadije nije svidjela, pa ga je slijedeće godine smijenio s položaja. Kako smo vidjeli (bilj. 115), slijedeće godine Hasib-efendija je bio kadija u Brusi. Pjesma počinje ovako: - *وی انعمنا بر وضع استاخادمه بادی - همان انصاف و عدلت لطف و جود بیکر انکدر* (Kadić, isto, 230).

2) Godine 1738 Hasib-efendija je ponovo kadija u Sarajevu i opet je autor duže literarno vrijedne pohvalnice u kojoj slavi Ali-pašu veličajući i nabrajajući sve njegove dotadanje uspjehe. Pjesma sadrži 52 dvostih, a prvi glasi: - *ای عند لیب گلشن انجز خوش نوا - وی بلبل رحمان طرازی کل صفا* (Kadić, isto, 136—137).

Poterbno je još spomenuti dva djela na arapskom jeziku koja su u to vrijeme nastala u Bosni, a posvećena su Ali-paši:

4) *شیر الغراء* od Mustafe b. Muhameda Akhisarije (Pruščaka), napisano 1737 (1150). Djelo je šeriatsko-pravnog sadržaja, a podijeljeno je u 22 poglavlja. U uvodu autor slavi Ali-pašu i posvećuje mu djelo. Nije štampano. Jedan primjerak se nalazi u GH biblioteci (R. 2507).

5) *تحقيق النبات* od Osman b. Ibrahima (Bošnjaka). Djelo je iz područja islamske tradicije. Posvećeno je također Ali-paši. Nije štampano.

Bašagić (Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini, Zagreb, 1931, str. 9) navodi da je još neki Ali-efendija (šejh) svoje djelo *با شاهه و امرایه و قضائه متعلق رساله* posvetio Ali-paši. Međutim, iz rukopisa na koji upućuje Bašagić, takva se posveta ne vidi. Taj rukopis se nalazi u Orijentalnom institutu (br. 738 Turc.), a sastoji se od dvije risale, od kojih je jedna pod gornjim imenom. Na karju, istina, ima nekoliko zabilježaka o Ali-paši pisanih drugom rukom, ali ovo ne ulazi u samo djelo, niti ima riječi o posveti. Od Bašagića je to isto prenio i M. Handžić (N. d. 32).

je 23 decembra iste godine lično otvorio proslavu otvorenja. Džamiji je dao ime «جامع النور» (Svijetla džamija).¹⁷⁴⁾

Pored džamije nalazi se i zgrada biblioteke koju je Ali-paša osnovao iste godine (1732), a zove se također njegovim imenom. Pri osnutku biblioteka je brojila 946 knjiga.¹⁷⁵⁾ Uz biblioteku sagradio je i lijepu česmu, a nasuprot džamije i tekiju.

U neposrednoj blizini biblioteke i česme još za života sagradio je kameno, kupolom natkriveno turbe, u koje je iz Kutahije prenesen. Na vanjskoj strani turbeta iznad vrata stoji danas ovaj natpis:

تربة غازی علی پاشایہ ایلیہ یادگار
روح پاکن شاد ایدوپ ایلیہ کشاد الفاتحه

a znači: »Turbe Gazi Ali-pašino neka bude na njega uspomena,
(A) učenje Fatihe neka razveseli njegovu čistu dušu«.

Cjelokupan natpis zapravo sadrži četiri reda. Ali, kako je ovo turbe vezano s turbetom Abdal Jakuba, to se prvi i drugi odnosi na Ali-pašu, a treći i četvrti na Abdal Jakuba.

Potomci. Nigdje se ne spominje koliko je potomaka ostavio Ali-paša. Poznat je njegov sin, o kome smo već spomenuli, *Ismail Zijaudin-beg* koji je bio učen i ugledan. Obrazovanje je stekao u Carigradu gdje je 1734 imenovan muderisom i predavao na medresama »Mesih-paši« i »Sulejmaniji«, a kasnije je u ovom svojstvu služio i u Smirni. Godine 1749 imenovan je kadijom u Brusi. Tokom službovanja dobio je rang kadije Meke, Carigrada i konačno rang vrhovnog anadoljskog kadije (kazaskera).

Zijaudin je zauzeo vidno mjesto i u savermenoj turskoj književnosti. Poznat je kao pjesnik mnogih gazela. Njegov je književni pseudonim »Diyâî« (svijetli). Sačuvalo se i nekoliko literarnih sastava pisanih njegovom rukom. Njegova književna djelatnost nije ostala ograničena, međutim, samo na pjesništvo. On je napisao i dva istoriska djela i to: »وقایع نامه«, kronika koja obuhvata period od 30 godina (1727—1757) i »مطالع العالیہ فی غرۃ انالیہ« u kojem je prikazao životopis svoga oca Ali-paše, kako smo to ranije spomenuli.¹⁷⁶⁾

Kako se vidi, Zijaudin se istakao i svojim položajem u službi i djelovanjem na književnom polju. Umro je 18 VIII 1765 (29 safera 1179) u Carigradu i pokopan kraj turbeta svoga oca.¹⁷⁷⁾

Spominje se još *Galib-beg*, drugi sin Ali-pašin. Vasif ga spominje kao bivšeg mirahora drugog navodeći da je Galib-beg prvi donio porodici radosnu vijest kad mu je otac bio pomilovan. To je bilo 1755 kada je Ali-paša, nakon svog trećeg progonstva u Famagustu, bio pomilovan i ujedno imenovan namjesnikom u Egiptu.

O drugim Ali-pašinih potomcima nema spomena.

¹⁷⁴⁾ ابوان سراپلی حسین: حدیقة الجوامع، استانبول، جلد ۱، ۵۱-۲۰۱

¹⁷⁵⁾ جرجی زیدان: تاریخ آداب اللغة العربية، قاهرة، ۱۹۴۱، جلد ۴، ۱۰

¹⁷⁶⁾ Up. Babinger, isto, 300.

¹⁷⁷⁾ Ibnul-Emin isto, 208—209.

R É S U M É

LE GOUVERNEUR DE BOSNIE HEKIM-OGLU ALI-PACHA

L'auteur présente, dans cette étude, à la base de la littérature et du matériel archival pas encore publié, l'époque, l'activité et la figure du gouverneur de Bosnie Hekim-Oglou Ali-Pacha, qui, au moment de la décadence du pouvoir turc en Europe (la première moitié du XVIIIe siècle) se montra grand général et défenseur de Bosnie. C'était en même temps, un des plus probes gouverneurs qui soient venus en Bosnie pendant tout le temps du régime turc.

Il naquit à Constantinople en 1689; parvenu dans la jeunesse au palais impérial, il servit successivement comme gouverneur dans les différentes provinces de l'empire. Il se couvrit de gloire dans la guerre de Perse (1730) et devint, en 1732, grand-vizir et s'y maintint jusqu'à 1735. Au printemps de l'année suivante il fut nommé gouverneur de Bosnie où il trouva une situation des plus difficiles: la population était décimé par de guerres fréquentes et par la participation des Bosniais aux guerres de l'empire, tout cela aggravé par des épidémies, surtout la peste. Ainsi la caractéristique principale de l'époque étaient les désordres intérieurs causés par la surcharge des impôts et par des exactions des insurgés («hajduci»).

En juillet l'Autriche viola, d'une façon unilatérale, le traité de paix de Požarevac de 1718 en attaquant la Bosnie sur quatre fronts. Ali-Pacha se montra dans la circonstance un organisateur rapide et habile: sans attendre ni aide ni autorisation de Constantinople, il conduisit par sa propre initiative les Bosniais contre les armées autrichiennes de beaucoup plus supérieures en nombre. Dans la célèbre bataille de Banjaluka il battit le général autrichien, le prince de Hildburghausen. Cette défaite, à laquelle les Autrichiens ne s'attendaient guère, eut des conséquences fatales pour la campagne ultérieure de l'Autriche, en démoralisant les armées autrichiennes qui essayèrent des échecs sur quelques autres fronts de Bosnie, de même que sur celui de Serbie. L'Autriche perdit la guerre et dut conclure la Paix de Belgrade de 1739, si peu favorable pour elle. C'est pour cela que Ali-Pacha eut des plus grands mérites pour la défense des frontières de Bosnie, ce qui ajourna l'occupation de la Bosnie par l'Autriche pour un siècle et demi.

Le règne d'Ali-Pacha eut un écho vibrant dans les lettres contemporaines en Bosnie. Un contemporain, Omer-effendi, le Kadi de Bosanski Novi, fit la description de la campagne d'Ali-Pacha dans un ouvrage turc intitulé «Les Annales de la province de Bosnie au temps de Hekim-Oglu Ali-Pacha». Il y eut plusieurs auteurs qui lui consacrèrent leurs oeuvres; quelques poètes célébrèrent aussi son «vizirat», ses campagnes et ses victoires.

Ali-Pacha était envoyé partout où il fallait restaurer l'ordre ou l'autorité du pouvoir ottoman. C'est pour cela qu'il fut envoyé en Egypte, en 1740, pour supprimer la révolte des begs «mamelouks». En 1742, il devint pour la seconde fois grand-vizir, mais une année et demie plus tard, il fut destitué et exilé sur l'île de Lesbos. En 1745 il vint de nouveau en Bosnie comme gouverneur, mais cette fois il ne trouva pas, auprès de la classe féodale de Bosnie, le même accueil comme c'était la première fois. Comme il devait imposer au peuple (par l'ordre de Constantinople) de graves contributions, il vit éclater des désordres graves qui le forcèrent à quitter le

pays au bout de six mois. Pour la troisième fois il fut nommé gouverneur de Bosnie en 1747, mais le mécontentement et les désordres qu'il y trouva le forcèrent à quitter le pays au printemps de 1748 pour se rendre à Trikala.

Il devint grand-vizir pour la troisième fois (pourtant seulement pour deux mois) en 1755: il fut donc trois fois grand-vizir et trois fois gouverneur de Bosnie.

Il était un homme d'état aussi habile comme il fut un grand soldat, et il était respecté en Turquie et en Europe par ses contemporains, bien qu'il soit tombé parfois en disgrâce et se trouve même en danger de perdre la vie. Il était sévère et courageux mais généreux. Il s'occupait de lettres et composait des poésies.

Comme gouverneur à Tebris il y fait construire une mosquée et une »medressa«. A Constantinople, comme grand-vizir, il éleva une mosquée, une fontaine, une »tekia« et fonda une bibliothèque. Il mourut à 70 ans à Koutahia en 1758. Son corps fut transporté à Constantinople pour être enseveli au mausolée (Toubé) près de la mosquée. Son fils Ismael Ziyauddine était un érudit s'occupant de littérature: il composa une biographie de son père.

L'auteur de cette étude essaie d'éclairer une période déterminée de l'histoire de Bosnie, intéressante aussi d'un point de vue de l'histoire des peuples yougoslaves en général.